

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ PİLOT KARAR USULÜ

*Leyla Nur ODUNCU**

ÖZ

Pilot karar usulü, sistematik sorunlardan kaynaklı tekrar eden başvuruları karşılayabilmek amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. Başlangıçta Bakanlar Komitesi Kararları ile sisteme dahil edilmiştir. Daha sonra 2011 yılında yapılan İç Tüzük değişikliği ile mevzuatta yerini almıştır.

Pilot kararın uygulamasında, sistematik sorunun çözümünde alınması gereken tedbirler tespit edilir. AİHM pilot kararının hüküm fıkrasındaki tedbirlerin belirli bir süre içinde yerine getirilmesini emredebilir. Gerekli tedbirlerin alınmasına veya alınmamasına göre sürecin devamı farklılık arz edecektir.

Son zamanlarda pilot karar sürecinin bir parçası haline getirilen kayıttan düşürme kararı, oldukça dikkat çekmektedir. Bu ve bunun gibi sürecin tarihi gelişimi, dayanakları, diğer yöntemlerden ayıran özellikleri, verilen pilot karar örnekleri yer yer tartışma ya da alkışlara konu olmuştur. Pilot karar yönteminin ele alınması amacıyla işbu çalışma gerçekleştirilmiş, pilot karar usulüyle alınan karar örneklerine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Pilot karar usulü, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, AİHM, İç Tüzük madde 61, kayıttan düşürme kararı*

* Anayasa Mahkemesi Raportörü, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Kamu Hukuku Doktora öğrencisi
ORCID ID: 0000-0002-1640-1904
E-posta: leyla.nur.oduncu@anayasa.gov.tr
Makalenin Geliş Tarihi: 19.02.2021
Makalenin Yayınlanmasının Uygun Görüldüğü Tarih: 23.04.2021

THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS PILOT JUDGMENT PROCEDURE

ABSTRACT

The pilot judgement procedure was developed as a technique for cope with the repetitive cases which are arising from the structural problems. It was initially included in the system by the resolutions of the Committee of Ministers. Then with the amendment of the Rules of Court in 2011, this procedure took its place in the legislation.

In the pilot judgement procedure The European Court of Human Rights (ECrHR) gives the Government clear indications of the type of remedial measures needed to resolve systemic problem. The ECrHR may direct in the operative provisions of the pilot judgment that the remedial measures be adopted within a specified time. The following parts of the process will differ depending on whether the necessary measures are taken or not.

The strike out decision which became a part of the pilot judgement procedure, recently attracts great attention. Following this development and similar ones, the historical development, bases and specifications (that distinguish it from other methods) of pilot judgement procedure and pilot judgement cases have been the subject of partly discussions and partly applauses. This study has been carried out to address the pilot judgement procedure pilot judgement cases are summarized.

Key words: *The pilot judgement procedure, The European Court of Human Rights, ECHR, the article 61 of the Rules of Court, to strike the applications out*

1. GENEL OLARAK PİLOT KARAR USULÜ

Pilot karar usulü, mükerrer davaların altında yatan yapısal sorunları tespit ederek ilgili Devletlere bu sorunları ortadan kaldırma konusunda yükümlülük getirme tekniği olarak geliştirilmiştir. Aynı temel nedenden kaynaklanan çok sayıda bireysel başvurunun varlığında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM, Strazburg Mahkemesi, Mahkeme), pilot karar usulü ile bu başvurulardan bir veya birkaçını öncelikli işleme tabi tutabilir. Pilot karar usulünde AİHM'in görevi sadece Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS, Sözleşme) ihlal edilip edilmediğine karar vermek değil, aynı zamanda başvurulara neden olan sistemle ilgili sorunu tespit etmek ve bu sorunun çözümüne dair

ne tür tedbirlerin alınması gerektiği konusunda ilgili Sözleşmeci Devlete açık bir biçimde işaretle bulunmaktır.¹ Pilot kararlar sistematik veya yaygın insan hakları ihlallerini hedef alır ve kurumlar, kanunlar ve kamu politikalarında önemli reform gerektirir.²

2. PİLOT KARAR USULÜNÜ KABUL SÜRECİ

2.1. TARİHİ SERÜVENİ VE MEVZUAT OLARAK DAYANAKLARI

AİHM'i pilot karar usulünü keşfetmeye ve uygulamaya iten süreç 1980'lerde başladı diyebiliriz.³ Makul sürede yargılanma hakkına yönelik şikâyetlerle yapılan başvuru yığılması (özellikle İtalya'ya karşı) gün geçtikçe artmaktaydı. AİHM bu konuda öncelikle iç hukuktaki ulusal mahkemelerin makul sürede yargılanma hakkına uymaları için hukuk sistemlerini düzenlemeleri konusunda Sözleşmeci Devletlere baskı uygulama yoluna gitmiştir. Böylece AİHM bireysel başvurunun izole olan incelemesinin ötesinde Sözleşme'den kaynaklanan genel yükümlülükler konusunda baskı uygulayarak daha geniş bir perspektife odaklanmıştır. Fakat AİHM, bu baskıyı, tekrarlanan başvuruların kaynağı olan devlete açıkça bağlantılayamamıştır. Uzun süren yargılamalara ilişkin şikâyetleri içeren, tekrarlanan başvurularda Sözleşme'nin 41. maddesi kapsamındaki tazminatlar için cetvel kullanarak kararlarını standart hale getirmiştir. Fakat AİHM'in aldığı bu tedbirler her zaman Strazburg seviyesinde kalmıştır. AİHM, pilot karar usulüne kadar bu dosyaları ne ulusal seviyeye göndermeyi garanti edecek ne de yerel yetkililer tarafından etkili ve hızlı bir uygulamayı temin edecek bir yolu denemiştir.⁴

Pilot karar usulü öncelikle birtakım görüş ve önerilerle kendisini göstermiştir. Akabinde Bakanlar Komitesinin tavsiye kararı ile AİHM uygulamasına girmiştir.

¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: "Pilot Kararlar", Tematik Bilgi Notu, Temmuz 2015. (https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_TUR.pdf, Erişim: 03.08.2020), s. 1, 2. Tematik Bilgi Notunun en güncel ve İngilizce olanı için bkz. The European Court of Human Rights: "Pilot Judgments", Factsheet. May 2020 (https://www.echr.coe.int/documents/fs_pilot_judgments_eng.pdf, Erişim: 10.11.2020)

² Çalı, Başak/Bruch, Nicola: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının İzlenmesi, Sivil Toplum Kuruluşları İçin Bir El Kitabı, Mayıs 2011. (https://ecthrproject.files.wordpress.com/2012/01/ngo_tr.pdf, Erişim: 01.05.2020), s. 9.

³ Salihpaşaoğlu, Yaşar: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s. 194.

⁴ Haider, Dominik: The Pilot-Judgement Procedure of the European Court of Human Rights, Martinus Nijhoff Publishers, Lieden Bostan, 2013, ([https://books.google.com.tr/books?id=06DtwNWdOxMC&pg=PA332&lpg=PA332&dq=CD-DH\(2003\)006&source=bl&ots=GihH_PkTG&sig=ScUjMpBiby15tEap5kWrZE9pwSA&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKewjaybOpoLXbAhWNCOWKHR9gC3MQ6AEIMzAC#v=onepage&q=CD-DH\(2003\)006&f=false](https://books.google.com.tr/books?id=06DtwNWdOxMC&pg=PA332&lpg=PA332&dq=CD-DH(2003)006&source=bl&ots=GihH_PkTG&sig=ScUjMpBiby15tEap5kWrZE9pwSA&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKewjaybOpoLXbAhWNCOWKHR9gC3MQ6AEIMzAC#v=onepage&q=CD-DH(2003)006&f=false), Erişim: 08.03.2020), s. 16, 17.

Değerlendirme grubu⁵, İnsan Hakları Yönlendirme Komitesi, akil adamlar, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri, akademisyenler ve uluslararası kuruluşlar pilot karar uygulamasına genelde olumlu bakmışlardır.⁶ AİHM'in kendisi de bu yöntemin getirilmesi görüşünde olmuştur. AİHM pilot karar yöntemi hakkındaki söylemlere olumlu bakmış ve akil adamların pilot karar usulünü onaylanmasını memnuniyetle karşılamıştır. Onların önerisini dikkate alarak istenen sonuçlara ulaşmak için bu prosedürün Sözleşme metnine yazmasını tavsiye etmiştir.⁷ İnsan Hakları Yönlendirme Komitesine sunulan görüşünde de AİHM pilot karar usulü için Sözleşme hükümlerinde bir değişiklik yapılması çağrısında bulunmuştur.⁸ Bu teklif, hükümet uzmanları tarafından reddedilmiş ve uzmanların 23 Kasım 2003 tarihli geçici faaliyet raporunda "Mahkeme tarafından önerilen pilot karar prosedürü, Sözleşme'nin değiştirilmesi gerekmeden izlenebilir" şeklinde belirtilmiştir.⁹ Aşağıda görüleceği üzere Bakanlar Komitesi de benzer görüşte olmuş ve pilot karar yönteminin, AİHS'de değişiklik içeren bir Protokol'de yer almaksızın tavsiye kararlarla uygulamaya konulabileceği kabul edilmiştir.

Bu gelişmeler sonrasında pilot karar yöntemi, Bakanlar Komitesinin iki kararına dayanarak hayata geçirilmiştir. Bu kararlardan ilki Res(2004)3 sayılı "Sistemik Bir Sorunu Ortaya Koyan Kararlar Hakkında Bakanlar Komitesi Kararı"dır.¹⁰ Bu kararında AİHM'i, mümkün olduğu kadar uygun çözüme ulaşmada devletlere ve kararların icrasının denetiminde Bakanlar Komitesine yardımcı olmak için Sözleşme'nin ihlal edildiğine dair kararlarında, temeldeki sistemik bir sorunu ve bu sorunun kaynağının ne olduğunu ortaya koymaya davet etmiştir. Bakanlar Komitesi ayrıca bu kararında, sistemik bir sorunun varlığına ve bu sorunun kaynağına işaret eden kararlarını yalnızca ilgili devle-

⁵ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin, AİHM'in etkili işleyişini güvenceye almak için kurduğu gruptur.

⁶ Altuparmak, Kerem: "Kopya Davalar ve Pilot Kararlar: Bir Kararda Bin Adaletsizlik?", 50. Yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Başarı mı, Hayal Kırıklığı mı?, Ankara Barosu Yayınları, 2009, (<http://www.ankarabarusu.org.tr/Siteler/1940-2010/Kitaplar/pdf/a/aihm50.pdf>, Erişim: 07.12.2020), s. 64.

⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: "Opinion of the Court on the Wise Persons' Report", (as adopted by the Plenary Court on 2 April 2007), https://www.echr.coe.int/Documents/2007_Wise_Person_Opinion_ENG.pdf, Erişim: 18.03.2020, s. 5.

⁸ Position Paper on Proposals for Reform of the European Convention on Human Rights and Other Measures as Set Out in the Report of the Steering Committee for Human Rights of 4 April 2003 (CDDH(2003)006 Final), Mahkemenin 12 Eylül 2003 tarihinde yaptığı 43. Genel Kurul toplantısında oy birliği ile kabul edilmiştir, p. 43-36.

⁹ Interim Activity Report of 26 November 2003 (CDDH (2003) 026 Addendum I Final), p. 20, 21, aktaran WILDHABER, Luzius: "Consequences for the ECtHR of Protocol No. 14 and the Resolution on Judgments Revealing an Underlying Systemic Problem; Practical Steps of Implementation and Challenges", Reforming the European Convention on Human Rights, a work in Progress, Avrupa Konseyi Yayınları, Nisan 2009, (<https://www.echr.coe.int/librarydocs/dg2/isbn/coe-2009-en-9789287166043.pdf>, Erişim: 13.05.2020), s. 61.

¹⁰ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: "CM/Res(2004)3: Resolution of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem", 12/5/2004. (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd190, Erişim: 08.03.2020)

te ve Bakanlar Komitesine değil, aynı zamanda Parlamenter Meclisine, Avrupa Konseyi Genel Sekreterine ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserine bildirmeye; bu şekildeki kararları Mahkemenin veritabanında uygun bir şekilde vurgulamaya AİHM’i davet etmiştir.

Bakanlar Komitesinin pilot karar usulüne teşvik edici ikinci kararı ise iç hukuk yollarının etkililiğini artırma ihtiyacına ilişkin Bakanlar Komitesinin Rec(2004)6 nolu Tavsiye Kararı’dır. Bu karara göre ulusal hukukta ya da uygulamada yapısal veya genel eksikliklere işaret eden bir karar (pilot dava) verildiğinde ve aynı sorunla ilgili olan çok sayıda başvuru (tekrarlanan davalar) AİHM’de derdest ise ya da böyle başvuruların olması muhtemel ise ilgili devlet hem potansiyel başvuru sahiplerinin hem de mevcut başvuru sahiplerinin yetkili bir ulusal makama başvurabilmelerine imkân sağlayan etkili bir yol sağlamalıdır. Böylesine hızlı ve etkili bir yol, ikincillik (*subsidiarity*) ilkesine uygun olarak ulusal düzeyde telafi imkânı sağlayacaktır. Bu iç hukuk yolu uygulanması AİHM’in iş yükünü de önemli ölçüde azaltabilecektir.¹¹

Bakanlar Komitesi, anılan kararlarının hukuki dayanağı olarak Sözleşme’nin 46. maddesini göstermektedir. Anılan maddenin 2. fıkrasına göre “Mahkeme’nin kesinleşen kararı, infazını denetleyecek olan Bakanlar Komitesi’ne gönderilir”. Bakanlar Komitesi 10 Ocak 2001 tarihli 736. toplantısında onayladığı metinle “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 46. Maddesinin 2. Fıkrasının Uygulanması İçin Bakanlar Komitesi Tarafından Kabul Edilen Kurallar”ı kabul etmiştir. Bu kuralların 2. maddesine göre, Sözleşme’nin 46. maddesinin 2. fıkrası ya da 39. maddesinin 4. fıkrası uyarınca bir karar (“*judgement*” ve “*decision*” kastedilmektedir) verildiğinde, dosya gecikmesizce Bakanlar Komitesinin gündemine alınır. 3. maddeye göre ise AİHM’in 46. maddesinin 2. fıkrasına istinaden, bir kararın sorumlu devlet tarafından icrasının denetimi yapılırken, Bakanlar Komitesi bireysel tedbirlerin ve tazminatların ifasının yapıp yapılmadığının yanı sıra benzer ihlallerin önlenmesi ve devam eden ihlallere son verilmesini sağlayacak olan genel tedbirlerin alınıp alınmadığını da inceleyecektir.¹² Anılan bu genel tedbirler konusunda Bakanlar Komitesine, AİHM pilot kararlarla yol gösterecektir.¹³ Anılan kurallar 2006 yılında Bakanlar Komitesince tekrar ele alınmıştır. Bu kuralların 4. maddesine göre, Res(2004)3 sayılı sistemik bir sorunu ortaya koyan kararlar

¹¹ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: “Recommendation Rec(2004)6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies”, 12/5/2004, (http://www.olds.judicial.sk/a/dwn/18/VMCS_odp_2004_06.pdf, Erişim: 08.03.2020), p. 13, 14.

¹² Bkz. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: “Rules adopted by the Committee of Ministers for the application of Article 46, paragraph 2, of the European Convention on Human Rights”, 10/01/2001, The execution of judgments of the European Court of Human Rights, Human rights files, No. 19, 1. Baskı, Avrupa Konseyi Yayınlar, 2002, ([https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HR-FILES-19\(2002\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HR-FILES-19(2002).pdf), Erişim: 08.03.2020), s. 50, 51.

¹³ Benzer bir görüş için bkz. Altıparmak: s. 67.

hakkında Bakanlar Komitesi Kararı göz önünde bulundurularak AİHM tarafından verilen kararların icrasının denetimine öncelik verilecektir.¹⁴ Yukarıda belirtildiği üzere Res(2004)3 sayılı Karar’la işaret edilen, AİHM’in pilot kararlarıdır.

Pilot karar yönteminde esas alınan, AİHS’in “Kararların bağlayıcılığı ve infazı” başlıklı 46. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında yer alan hüküm şöyledir:

“1. Yüksek Sözleşmeciler Tarafından, taraf oldukları davalarda Mahkeme’nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederler.

2. Mahkeme’nin kesinleşen kararı, infazını denetleyecek olan Bakanlar Komitesi’ne gönderilir.”

Anılan hükme göre AİHM kararlarının icrasını ve dolayısıyla Sözleşme’nin uygulanmasını Bakanlar Komitesi denetleyecektir. AİHM kararının hüküm fıkrasında yer alan sonuçlarla uyumlu olmak şartıyla ve elbette Bakanlar Komitesinin denetimine tabi olmakla birlikte davalı devlet, AİHS’in 46. maddesinde öngörülen hukuksal yükümlülüğünü yerine getirirken seçeceği yöntemde serbesttir. Bununla birlikte, bazı özel durumlarda Mahkeme, bir ihlalin tespit edilmesine yol açan ve genellikle sistematik hal almış olan duruma son vermek için alınabilecek tedbirlerin tipini, kararında davalı devlete bildirmeyi yararlı bulmuştur. Bazen de ihlalin niteliği, alınacak tedbirler konusunda herhangi bir seçenek bırakmamaktadır.¹⁵ Tüm bu tedbirler, karar konusu bireysel başvuruya özgü, özel önlemler de genel nitelikli önlemler de olabilir.

AİHM kararının icra edilmiş sayılabilmesi için ilgili devletin iki boyutta tedbir alması gerekir¹⁶: bireysel tedbirler, genel tedbirler. Bu tedbirler ihlalin niteliğine göre, bir dava bakımından sadece bireysel tedbir alınması ya da sadece genel tedbir alınması şeklinde olabileceği gibi bazı davalarda her iki türden tedbirin de alınması gerekebilir.

Bireysel tedbirler, insan hakları ihlalinin mağdur üzerindeki etkilerini tersine çevirmek için devletin almak zorunda olduğu önlemlerdir. Sözleşmeciler

¹⁴ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: “Rules adopted by the Committee of Ministers for the application of Article 46, paragraph 2, of the European Convention on Human Rights”, 10/05/2006, The execution of judgments of the European Court of Human Rights, Human rights files, No. 19, 2. Baskı, Avrupa Konseyi Yayınları, 2008. ([https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILE-19\(2008\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILE-19(2008).pdf)), Erişim: 08/03/2020), s. 72.

¹⁵ Bkz. Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt)/İsviçre (No. 2) (Büyük Daire), BN. 32772/02, KT. 30/06/2009, p. 88.

¹⁶ AİHM, Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt)/İsviçre (No. 2), p. 88-89 paragrafları aktaran Özmen, A. Münci: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) bireysel başvuru, AİHM kararına karşı başvuru yolları ve AİHM kararlarının icrası ile ilgili pratik bilgiler”, 29.11.2017. (http://d.barobirlik.org.tr/2017/20171206_aihmm.pdf, Erişim: 18.03.2020).

Devletler, ihlal mağdurunu, onun haklarını ihlal etmeden önceki durumuna getirmek ve devam etmekte olan ihlale son vermek zorundadırlar. Bireysel tedbirler somut olaya göre farklılık göstermektedir.¹⁷ Tazminatın ödenmesi, yargılamanın yenilenmesi, başvuruçunun sabıka kaydının silinmesi, başvuruçunun tahliye edilmesi, mağdur hakkında saklanan bilginin imhası, bir evlenme hakkı davasında evlenme izni verilmesi, bir aile hayatına saygı hakkı davasında başvuruçunun hakkındaki sınır dışı etme kararının geri alınması gibi uygulamalar bireysel tedbirlere örnek olarak verilebilir.

Genel tedbirler, devletin, benzer ihlallerin tekrarını önlemek için uygulamaya koyacağı kalıcı nitelikteki tedbirlerdir.¹⁸ Tekrar belirtmek gerekirse burada amaç gelecekteki benzer ihlalleri önlemektir.¹⁹ Kanun çıkarılması, idari pratiklerin değiştirilmesi, kanunların ve anayasanın değiştirilmesi örnek verilebilir. Bakanlar Komitesine göre²⁰ genel önlemler yasal veya düzenleyici işlemlerde değişiklik yapılması, içtihat hukukunun ya da idari uygulamanın değiştirilmesi, AİHM kararının davalı Devletin dilinde yayımlanması ve ilgili makamlara dağıtılması olabilir. Pilot karar yönteminde alınabilecek genel tedbirlere, belirli bir hukuk yolu getirilmesi ya da mevcut bir hukuk yolunun kanun değişikliği veya yargısal yorumla genişletilmesi de örnek olarak verilebilir.²¹ Pilot karara başvurmaya iten hallerin, genel tedbirler alınmasını gerekli kılan olaylar manzumesi olduğu söylemek yanlış olmayacaktır.

İlk pilot karar kendini AİHM Büyük Dairesinin 22 Haziran 2004 tarihli *Broniowski/Polonya* davasında (BN. 31443/96) göstermiştir. Büyük Daire bu kararını, yukarıda açıklanan Bakanlar Komitesi kararlarına ve AİHM kararlarınının bağlayıcı olduğunu, infazının Bakanlar Komitesinin denetiminde olduğunu belirten Sözleşme'nin 46. maddesine atıfla vermiştir.²²

2011 yılına gelindiğinde ise pilot karar usulü için birtakım mevzuat değişiklikleri yapılmıştır. 21 Şubat 2011 tarihinde AİHM tarafından Mahkeme İç Tüzük'üne "*Pilot karar usulü*" başlıklı 61. madde eklenmiştir. AİHM'in insan hakları konusunda sistematik ya da yapısal sorunlara ilişkin kararlarını vermesinde yeni bir yargılama usulü olan bu yeni yöntem hakkındaki anılan madde, 31 Mart 2011'de yürürlüğe girmiştir.²³ Böylece Sözleşme'de değişiklik yapılmaksızın İç Tüzük değişikliği ile pilot karar usulü mevzuattaki yerini

¹⁷ Çalı/Bruch: s.11.

¹⁸ Özmen: s. 26.

¹⁹ Çalı/Bruch: s.11.

²⁰ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: "Rules adopted by the Committee..., 10/01/2001, s. 51, 2 numaralı dipnot.

²¹ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: "Recommendation Rec(2004)6..., 12/05/2004, s. 16.

²² Broniowski/Polonya (Büyük Daire), BN. 31443/96, KT. 22/06/2004, p. 188-194.

²³ Avrupa İnsan hakları Mahkemesi Yazı İşleri Müdürlüğü: "New rule introduced concerning handling of systemic and structural human rights violations in Europe", AİHM basın duyurusu, no: 256, 24.03.2011.

almıştır. Yeni yöntemin işleyiş usulüne ilişkin detaylar aşağıdaki başlıklar altında verilecektir.

İç Tüzük değişikliği yapılmadan önce 2006 yılında verilen bir pilot karardaki kısmî karşı oyunda Yargıç Zagrebelsky²⁴, Sözleşme'nin 46. maddesi bağlamında Sözleşmeci Devletlerin yükümlülüklerine, yukarıda açıklanan Res(2004)6 sayılı Bakanlar Komitesi Kararı'na atıfta bulunur; AİHM kararlarının uygulanmasının ve daha fazla ihlalleri önlemek için gerekli tüm genel önlemleri almasının sağlanmasının önemine vurgu yapar. Fakat bu durumun, Mahkemece ilgili kararda işaret edilen genel tedbirler konusundaki önerilerine ilişkin yetkisinin Sözleşme'yi değiştiren 14 No.lu Protokolde yer almadığı gerçeğinin göz ardı edilemeyeceğini belirtir. Böylece Yargıç Zagrebelsky'in konu hakkındaki karşı oyu ile pilot karar usulü tartışmalı hâl almıştır. Bu tartışma çalışmanın devamında ayrıca ele alınmıştır.

2.2. PİLOT KARAR USULÜNÜNÜ KABULÜNDE AMAÇ

Pilot karar yönteminin amacı denince ilk akla gelen benzer, tekrar eden olaylardan kaynaklı iş yükünü azaltmaktır. "Pilot karar usulünde bir diğer amaç da verimliliği sağlayarak gereksiz ve birbirini tekrar eden davaları ve Sözleşme'yle ilgisiz başvuruları ortadan kaldırıp, daha ciddi ve esaslı (kimilerine göre anayasal) nitelikteki davalara daha çok vakit ayırmaktır."²⁵ İlk pilot karar olan *Broniowski/Polonya* davasında Mahkeme'nin artan iş yüküne vurgu yapılmış, yapısal ve sistemik ihlallerin Sözleşme mekanizmasının geleceğini tehdit eder nitelikte olduğu açıklanmıştır.

Başvurulara iş yükü olarak bakılması eleştirilmiştir. Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc'a göre²⁶, her başvurucu ciddiye alınmalıdır ve bir "yük" olarak görülmemelidir. Mahkeme bu şekilde davranarak Sözleşme'nin 1. maddesinin gerektirdiği şekilde Sözleşme hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ve onlara daha hızlı çözüm öneren bir sonuç sunmamış olacaktır.

²⁴ Bkz. Hutten-Czapska/Polonya (Büyük Daire), BN. 35014/97, KT. 19/06/2006, Yargıç Zagrebelsky'in kısmî karşı görüşü.

²⁵ Wildhaber, Opening Year Speech 2005, 7; Joshua L. Jackson (2006) "Broniowski v. Poland: A Recipe for Increased Legitimacy of the European Court of Human Rights as a Supranational Constitutional Court" 39 Connecticut Law Review 759, 763. Aynı çizgide İnsan Hakları Koruma Mekanizmasını Güçlendirme İzleme Grubu (Bundan sonra İzleme Grubu) Reflection Group on the Reinforcement of the Human Rights Protection Mechanism (CDDH-GDR), Activity Report, CDDH-GDR (2001)010, 15 June 2001, aktaran Altıparmak: s. 61.

²⁶ Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc'un ortak muhalefet şerhi, Burmych ve diğerleri/Ukrayna (Büyük Daire).

AİHM tarafından hazırlanan tematik bilgi notunda pilot karar usulünün hedefleri şöyle belirtilmiştir:²⁷

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni kabul eden 47 Avrupa Devletine ulusal düzeydeki sistemle ilgili veya yapısal sorunlarını çözmelerinde destek vermek;

- İlgili bireylerin daha çabuk tazmin edilmeleri imkânını yaratmak;

- Ayrıntılı biçimde incelenmesi gereken, genellikle karmaşık yapıdaki benzer davaların sayısını azaltmak suretiyle AİHM'nin iş yükünü daha etkin ve titiz biçimde yönetmesinde yardımcı olmak.²⁸

3. PİLOT KARAR USULÜNÜN İŞLEYİŞİ VE SONUÇLARI

Pilot karar uygulaması genel olarak şöyledir:

• Mahkeme pilot karar usulünü re'sen yahut taraflardan birinin ya da her ikisinin talebi üzerine başlatabilir. Seri halde mahkeme önünde derdest olan başvurulardan biri/birkaçı pilot karar verilmek üzere seçilir. Diğer olağan işlemleri tamamlanır. Pilot karar uygulaması için seçilen başvuru öncelikli olarak işlem görür.

• AİHM, incelenen başvurudaki meselenin ilgili Sözleşmeciler Tarafından böyle bir sorunun ya da işlevsizliğin varlığından kaynaklanıp kaynaklanmadığına ve bu usul uyarınca başvurunun incelenmesinin uygunluğuna ilişkin görüşlerini taraflardan ister. Pilot kararın "Usul" başlığı altında pilot karar usulünün uygulanacağı konusunda tarafların bilgilendirdiği belirtilir.

• Pilot karar olarak seçilen başvuru hakkındaki hak ihlali tespitleri yapılır. Diğer olağan incelemelerinde olduğu gibi, AİHM tek tek madde başlıkları altında ihlal incelemelerini yapmaktadır. Kararın değerlendirme kısmında, AİHS'in 46. maddesine ilişkin inceleme bölümünde ("Sözleşme'nin 46. Maddesinin Tatbiki" başlıklıdır genelde) önce pilot karara ilişkin genel ilkelerden bahsedip daha sonra "Genel ilkelerin somut davaya uygulanması" başlığı altında pilot karar usulünün somut davada uygulanabilirliğinden bahsedilir (örnek olarak bkz. Büyük Daire'nin *Ališić ve diğerleri/Bosna Hersek, Hırvatistan, Sırbistan, Slovenya ve Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti* kararı, BN. 60642/08, KT. 16/07/2014). AİHM, pilot kararında, hem yapısal veya sistemik sorunun niteliğini veya diğer işlevsizlikleri hem de ilgili Sözleşmeciler Tarafından iç hukuk düzeninde, kararın hüküm fıkrasına uygun olarak

²⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: "Pilot Kararlar", Tematik Bilgi Notu, s. 2.

²⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Overview, 1959-2017, Mart 2018, (https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf), Erişim: 05.05.2020), s.10.

alması gereken düzeltici tedbirlerin türünü açıkça tespit eder.²⁹

• Gerekli tedbirlerin niteliğini ve teşkil edilen problemin iç hukuk düzeyinde çözülebileceği hızı göz önünde tutarak, pilot kararın hüküm fıkrasındaki tedbirlerin yerine getirilmesi için taraf devlete belirli bir süre verilir.³⁰

• Kararda benzer nitelikteki derdest başvuruların ertelendiği yahut ertelenmediği belirtilir. Benzer nitelikteki yeni başvuruların ise ertelenebileceği, kabul edilemez bulunacağı veya kayıttan düşürüleceği belirtilir. İç Tüzük'te yer alan “uygun gördüğü” ve “erteleyebilir” ifadelerinden anlaşıldığı üzere bu konuda AİHM'in takdir yetkisi bulunmaktadır. Benzer başvurulara ilişkin erteleme kararı zorunlu olmayıp ihtiyaridir.³¹ Aşağıda verilen karar örneklerinden anlaşılacağı üzere erteleme kararı alınan başvurular bulunduğu gibi ertelenmeyen başvurulara ilişkin örnekler de yer almaktadır (ertelemeye hükmedilmeyen pilot karar örneği için bkz. 2. Daire'nin 10/3/2015 tarihli *Varga ve diğerleri/Macaristan* kararı). Başvurucular, erteleme kararından, uygun görüldüğü takdirde davalarını etkileyen bütün ilgili gelişmelerden haberdar edilirler.

Pilot karar usulünün en önemli özelliklerinden biri de, hükümetin ivedilikle harekete geçerek kararın gerektirdiği ulusal tedbirleri alması koşuluyla AİHM nezdindeki diğer derdest başvuruların görülmesinin ertelenmesi (veya dondurulması) imkânının bulunmasıdır.³²

• Hüküm fıkrasında; kararın pilot karar olduğu, kararda tespit edilen tedbirlerin yerine getirilmesi için davalı devlete verilen süre, devletin bu sürede kararda belirtilen genel tedbirleri alacağı, davalı devlete verilen süre zarfında derdest diğer dosyaların erteleneceği ya da ertelenmeyeceği belirtilir.

• AİHS'in 46. maddesinin 2. fıkrasına göre, AİHM'in nihai/kesin kararlarının icra edilmesi, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi³³ tarafından denetlenir. Bu bakımdan Pilot kararın da icra organı Bakanlar Komitesidir. Pilot kararın Bakanlar Komitesine iletilmesi ile kararın icrası prosedürü başlar.

Bakanlar Komitesi izlemekten sorumlu olduğu kararların uygulamasını denetlemek için iki türlü yöntem uygulamaktadır. Birincisi standart (veya basitleştirilmiş) denetim yöntemi³⁴, ikincisi de nitelikli denetim yöntemidir.³⁵

²⁹ Bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İç Tüzük madde 61/3.

³⁰ Bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İç Tüzük madde 61/4.

³¹ Salihpaşaoğlu: s. 201.

³² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: “Pilot Kararlar”, Tematik Bilgi Notu, s. 2.

³³ Bakanlar Komitesi, resmi olarak her bir üye devletin dışişleri bakanlarından oluşmaktadır. Uygulamada bakanlar, kararların icrasını denetleme konusundaki yetkileri Strazburg'daki daimi temsilcilere devrederler (bkz. Çalı/Bruch: s.12).

³⁴ Standart yöntemde Sekreterlik, uygulamanın izlenmesinde daha aktif bir rol oynamaktadır; Devlet yetkilileri ile ortaklaşa eylem planını değerlendirir ve uygulama için atılan adımları izler. Bakanlar Komitesi ise aktif bir rol almamaktadır; yalnızca, denetimin ilerlemesi için usule ilişkin gerekli kararları almaktadır. Bu kararlar; Eylem Planı'nın hazırlanması, ilerlemenin tatmin edici olduğunu, davanın uygulandığını ve kapandığını kaydetmek üzere alınan kararlardır (bkz. Çalı/Bruch: s.14).

³⁵ Nitelikli denetimde Bakanlar Komitesi aktif bir şekilde rol almakta, kararın icrasının denetimine daha

Davanın nitelikli denetime tâbi olacağına Bakanlar Komitesi karar vermektedir. Böyle bir karar verilmedikçe dava, standart denetim yöntemine tâbi olacaktır. Davanın nitelikli denetime tâbi olmasını gerektiren sebeplerden biri de kararın bir pilot karar olmasıdır.³⁶

Verilen pilot karar konusunda Mahkeme ayrıca Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserini bilgilendirir.³⁷

• İlgili devletin düzeltici tedbirleri alması için pilot kararda belirtilen süreler, pilot kararının kesinleşmesinden itibaren işlemeye başlar. Pilot kararlar devlete verilen süre dolduğunda bu süreler uzatılabilmektedir. Bu durum ilgili devletin talebi³⁸ ile olabileceği gibi AİHM'in re'sen karar vermesi³⁹ şeklinde de olabilir. Bakanlar Komitesi de ilgili devlete verilen sürenin uzatılmasına karar verebilmektedir.⁴⁰ AİHM ilgili devletin süre uzatma talebi ile bağlı olmayıp bazı dosyalarda talebi reddetmedir (örnek olarak bkz. 26/06/2012 tarihli *Kurić ve diğerleri/Slovenya* kararı). Ayrıca pilot kararda belirtilen ve ilgili devletçe alınması karara bağlanan farklı tedbirler için farklı süreler öngörülebilir. Örneğin 01/07/2014 tarihli *Gerasimov ve diğerleri/Rusya* kararında mali yükümlülükler yükleyen mahkeme kararlarının icrasının aşırı gecikmesi ve ulusal hukukta bu şikâyetlere yönelik hiçbir etkili tazmin yolu olmadığı yapısal sorun olarak tespit edilmiştir. Rusya'ya mali yükümlülükler yükleyen kararların icra edilmemesinin ya da icrasının geciktirilmesinin tazmin edilmesi amacıyla ulusal düzeyde yeterli ve uygun bir iç hukuk yolu oluşturması tedbiri için 1 yıl, AİHM'de derdest olan başvurularda da tazmini sağlamak için 2 yıl süre verilmiştir.

• Pilot kararda ilgili devlete genel tedbirlerin alınması konusunda verilen süre dolduğunda iki ihtimal bulunmaktadır:

Birinci ihtimal eğer devlet, pilot kararı etkili bir şekilde uygularsa benzer diğer başvurular Mahkeme tarafından incelenmez ve iç hukuk sistemine

büyük bir dikkat göstermektedir. Örneğin Bakanlar Komitesi, insan hakları karar takibi olağan toplantılarında, kararı uygulamakla yükümlü devleti belirli bir eylemde bulunmaya çağırma ve takvim belirleme yetkilerine sahiptir (bkz. Çalı/Bruch: s.14).

³⁶ Çalı/Bruch: s. 14.

³⁷ İç Tüzük madde 61/9.

³⁸ Örnek olarak bkz. 12/10/2010 tarihli *Maria Atanasiu ve diğerleri/Romanya* kararında Romanya'nın talebi ile süre uzatmaları şu şekilde olmuştur: 18 ay + 9 ay + 1 ay.

³⁹ Örnek olarak bkz. 10/03/2015 tarihli *Varga ve diğerleri/Macaristan* kararı. Bu pilot kararda Macaristan'a verilen süre dolmuş, AİHM 8 Kasım 2016'da bekleyen başvuruları incelemeye karar vermiştir. Daha sonra AİHM, Kasım 2016'da Macaristan'da çıkarılan Kanun'u dikkate alarak Hükümete, re'sen 31 Ağustos 2017'ye kadar süre vermiştir.

⁴⁰ Örnek olarak bkz. 16/07/2015 tarihli *Gazsó/Macaristan* kararı. Anılan karar, 16/10/2015'te kesinleşmiş ve bu tarihten itibaren süre işlemeye başlamıştır. Bakanlar Komitesi kararı ile yeni takvim sırasıyla 31 Ekim 2018'e, Haziran 2019'un sonuna ve nihayetinde Aralık 2020'ye uzatılmıştır.

geri gönderilir.⁴¹ AİHM bu hallerde yeni yolun etkin ve erişilebilir olduğuna⁴² bakmakta ve *iç hukuk yolları tüketilmediği* gerekçesi ile ertelenen dosyalar için kabul edilemezlik kararı vermektedir. Fakat bazı örneklerde⁴³ görüldüğü üzere yeni yolun sadece kanunla kabulü yeterli görülmüş, uygulamada yolun etkili ve erişilebilir olup olmadığı izlenmeksizin kabul edilemezlik kararları verilmiştir.

Yapısal sorunun çözülmesi için pilot karar usulünün hızlı bir şekilde yürütülmesi ve dolayısıyla aynı konudaki gelecekteki muhtemel başvuruların önlenmesi gerekmektedir. Benzer sistematik problemten kaynaklanan ve AİHM nezdinde derdest olan başvurular için ise ulusal düzeyde telafiye sağlama amaçlı bir hukuk yolunun varlığı, AİHM'nin bu yeni yola başvurularını konusunda işarette bulunması ve başvuruların kabul edilemez olduğuna karar vermesi yeterli olacaktır.⁴⁴

Pilot kararın ilgili devletçe başarılı şekilde icra edilmesi akabinde, ertelenen ve AİHM'de derdest diğer başvurular hakkında verilen kabul edilemezlik kararının ilk safasında daha önce verilen pilot karara atıfta bulunmaktadır. Kabul edilemezlik kararlarının ön kapaklarında *"Pilot karar uygulaması ve ... davasında belirtilen, aynı sistematik sorundan kaynaklanan başvuruların ertelenmesi dikkate alınarak"* ifadesi yer almaktadır.⁴⁵

Pilot kararın icrası aşamasında ikinci ihtimal ise ilgili devletin, pilot kararı etkili bir şekilde uygulamamasıdır. Bu halde AİHM, kural olarak pilot karar ile ertelediği dosyaları yeniden incelemeye başlamakta ve ihlal kararları vermektedir. Örneğin mahkumların oy hakkına ilişkin 4. Dairenin 23/11/2010 tarihli *Greens ve M.T./Birleşik Krallık* pilot kararında mevzuat değişikliği yapılması konusunda Birleşik Krallık'a altı ay süre verilmiştir. Bu süre iki kez uzatılmıştır. Uzatmalar da dâhil olmak üzere İlgili Devletin pilot kararın gereğini yerine getirmemesi üzerine AİHM ertelenen diğer dosyaları tek tek ele almaya karar vermiştir.

Son zamanlarda AİHM'in bu ihtimalde yani pilot kararın ilgili devletçe gereği gibi icra edilmemesi halinde verdiği karar oldukça dikkat çekicidir. AİHM son yıllarda pilot kararda belirtilen genel tedbirler alınmamış olsa da ertelenen dosyaları tek tek görme eğiliminden vazgeçmiş ve bekleyen bu dosyalar hakkında *"kayıttan düşürme kararı"* (*to strike the applications out*)

⁴¹ Çalı/Bruch: s. 9.

⁴² Techniki Olympiaki A.E./Yunanistan, BN. 40547/10, KT. 1/10/2013, p. 58.

⁴³ Taron/Almanya, BN. 53126/07, KT. 29/05/2012; Garcia Cancio/Almanya, BN. 19488/09, KT. 29/05/2012; Balakchiev ve diğerleri/Bulgaristan, BN. 65187/10, KT. 18/6/2013; Valcheva ve Abrashev/Bulgaristan, BN. 6194/11, 34887/11, KT. 18/6/2013.

⁴⁴ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: "Recommendation Rec(2004)6...", 12/05/2004, p. 14.

⁴⁵ Benzer bir tespit için bkz. Salihpaşaoğlu: s. 204.

vermeye başlamıştır. Kayıttan düşürme kararı idari nitelikte bir karardır diyebiliriz. Bazı hallerde AHİM kayıttan düşürme kararı vermekle birlikte bu şekilde karar verdiği dosyaları tekrar ele alma hakkını saklı tuttuğunu beyan etmektedir. Nitekim “Büyük Daire, başvuruları kayıttan düşürme kararının, Mahkemenin başvuruları derdest dava listesine geri ekleme yetkisini ortadan kaldırmadığına ve bu açıdan durumu iki yıl içinde yeniden değerlendirebileceğine dikkat çekmiştir.”⁴⁶

Örneğin mahkeme kararıyla hükmolunan borçların ödenmemesi şikâyeti ile yapılan ve seri halde olan başvurular konusunda AİHM 5. Dairesi, Ukrayna aleyhine 15/10/2009 tarihli *Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna* pilot kararını vermiştir. Bu pilot kararda ulusal mahkemelerce hükmedilen kararların uygulanması ya da uygulamadaki gecikmeler konusunda uygun ve yeterli tazmin sağlayacak etkili bir iç hukuk yolunun oluşturulması için Ukrayna’ya 1 yıl süre verilmiştir. Verilen süre içinde Ukrayna söz konusu tedbirleri almamıştır. AİHM’den ertelenen başvuruları tek tek ele alarak ihlal kararları vermesi beklenirken AİHM Büyük Dairesi, 12/10/2017 tarihli *Burmych ve diğerleri/Ukrayna* kararında tüm derdest dosyaları birleştirerek hepsinin kayıttan düşürülmesine karar vermiştir. AİHM, özellikle, ihtilaf konusu sistematik sorunun fiili ve potansiyel mağdurlarının menfaatlerinin, kararların icrası prosedürü çerçevesinde daha uygun bir şekilde korunduğuna dikkat çekmiştir. Büyük Daire, *Yuriy Nikolayevich Ivanov* (pilot karar) tipi davalarla ilgilenmeye devam edilirse, Sözleşme’nin amaçlarının en iyi şekilde sunulamayacağını belirtmiştir. Bu nedenle, davaları incelemeye devam etmek için haklı bir neden bulunmadığı sonucuna varmıştır.

Burmych ve diğerleri/Ukrayna (Büyük Daire) kararında AİHM pilot karar usulünün amacını açıklamış, hangi konularda pilot kararlar verildiğini örneklerle ortaya koymuştur. Pilot kararın uygulanmasının takibi prosedürü ve uygulama örneklerine de yer verilmiş; davalı devletin uygulama sürecinde başarılı olmadığı pilot kararlar için yeni bir yaklaşımın benimsemesi ihtiyacı ortaya konulmuştur: kayıttan düşürme. Mahkemeye göre, uygulaması başarılı olmayan pilot karar akabinde tekrar eden başvurularda AHİM’in tek rolü ihlal kararı ve giderimi tekrar etmekten ibarettir.

Strazburg Mahkemesine göre kararların uygulanması büyük önem arz etmekte olup pilot karar akabinde tekrar eden başvurular artık bir uygulama meselesidir. Mahkeme ile Bakanlar Komitesi arasında görev dağılımı bulunmakta olup ikisi işbirliği içerisinde hareket edecektir. Fakat bu durum AHİM’i

⁴⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Annual Report 2017 of the European Court of Human Rights, Council of Europe, 2018, (https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2017_ENG.pdf), Erişim: 28.03.2020), s. 138.

bir icra organı haline dönüştürmemelidir. Sözleşme'nin 37. maddesinde yer alan yetkisini de dikkate alan mahkeme insan haklarına saygı ilkesinin gereği ya da başkaca nedenle karar verilmesini gerekli görmeyince kayıttan düşürme kararı verecektir (*Burmych ve diğerleri/Ukrayna* (Büyük Daire)).

Kanımızca 2011 yılında yapılan İç Tüzük değişikliğinde AİHM'in bu eğilimi konusunda bir belirti bulunmaktadır. 2011 yılında, pilot karar usulü hakkında İç Tüzük'e eklenen 61. maddenin 8. fıkrasında şu hüküm yer almaktadır: "İlgili Sözleşmeci Tarafın pilot kararın hüküm fıkrasına uygun davranmaması halinde, Mahkeme, **aksi yönde bir karar vermedikçe**, yukarıda 6. fıkra uyarınca ertelediği başvuruların incelenmesine yeniden devam eder". Hükümden anlaşılacağı üzere "aksi yönde karar verilmedikçe" denilmesi suretiyle ertelenmesine karar verilen başvuruların incelenmesi yerine bu başvurular hakkında farklı bir karar verilmesi yetkisi (!) saklı tutulmuştur. Bu şekilde karar verme yetkisinin İç Tüzük'e dayanacak olması ise ayrı bir tartışma konusudur.

• Pilot karar usulünde gerçekleştirilen bir diğer işlem ise yayım yapılmasıdır. Pilot karar yargılamasının başlatıldığına, pilot kararın verilmesine ve bu kararın icrasının yanında yargılamanın sonlandırıldığına ilişkin bilgi, AİHM'in internet sitesinde ilan edilir.

4. PİLOT KARAR USULÜ İLE ALINAN KARARLAR

Pilot kararlar incelendiğinde anılan yöntemin sıklıkla makul sürede yargılanma hakkı, tutma koşulları (AİHS madde 3), mülkiyet hakkı ve mahkeme kararlarının icra edilmemesi konularına ilişkin olduğu görülmektedir. Ayrıca mahkûmların oy kullanması, özel hayata saygı hakkına ilişkin konularda da pilot karar yöntemi uygulanmıştır. Çalışmamız kapsamında pilot karar yöntemi ile verilen kararlardan karar metinleri veya özetleri İngilizce ya da Türkçe olanlar incelenmiş; karar metni ve/veya özeti Fransızca ve diğer dillerde olan kararlar incelenmemiştir. AİHM'in pilot karar usulü ile verdiği kararları ve akabindeki süreçlerini ele alacak olursak:

Büyük Daire tarafından verilen *Broniowski/Polonya* (BN. 31443/96, KT. 22/06/2004) kararı ilk pilot karardır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sınırları yeniden çizilen Polonya, Bug Nehri'nin diğer tarafındaki mülklerini terk etmek zorunda kalıp savaş sonrasında iade edilen ve o sırada Ukrayna, Belarus ve Litvanya'da bulunan Polonya vatandaşlarına yönelik tazmin işlemleri için bir çalışma başlatmıştır. Başvurucu tazminat hakkı olduğu halde mülkünü alamadığından şikâyetçi olmuştur. AİHM, uygun yasal ve idari tedbirlerin alınması suretiyle Bug Nehri davacılarının mülkiyet hakkının gereğinin yerine getirilmesi veya bu hakka denk bir tazmin yolu oluşturulması şeklinde çözüme varmış ve bu genel tedbirlerin alınması için 6 aylık süre vermiştir.

Polonya bir kanun çıkararak Nehrin diğer tarafında terk edilen mülklere karşılık mali tazminat ödenmesi hükmünü getirmiştir. Pilot dava prosedürünün sonucunda *Broniowski/Polonya* kararıyla (KT.28/09/2005) kayıttan düşürme kararı verilmiştir. Ayrıca *E.G./Polonya ve diğer 175 başvuru* kararıyla (KT.23/09/2008) pilot kararda belirtilen tedbirler alınmamasına yani pilot karar etkili şekilde icra edilmemesine rağmen diğer derdest başvurular hakkında kayıttan düşürme kararı verilmiştir.

Mülkün korunması hakkına ilişkin bir diğer pilot karar *Hutten-Czapska/Polonya* (Büyük Daire) (BN. 35014/97, KT. 19/06/2006) kararıdır. Başvurucu iskân mevzuatındaki kira kontrolü hükümlerinde eksiklikler (mülk sahiplerinin haklarında çeşitli kısıtlamalar öngörülmesi, özellikle kira ücretlerine çok düşük tavan sınırı getirilmesi) bulunduğundan şikâyetçi olmuştur. Strazburg Mahkemesi, mülk sahipleri ile toplumun genel çıkarları arasında adil denge gözetecek bir mekanizma tesis edilmesine ve bunun için 6 ay süre verilmesine karar vermiştir. İlgili Devlet mevzuat değişikliği yaparak kira düzenlemelerinde mülk sahiplerinin bakım giderlerini karşılayabilmeleri, sermaye yatırımlarını yavaş yavaş çıkarabilmelerini öngörmüştür. Etkili mekanizma kurulduğuna gören AİHM 2011 yılı Mart ayında pilot karar usulünü kapatmıştır.

Suljagic/Bosna Hersek (BN. 27912/02, KT. 03/11/2009) pilot kararında başvuru Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti dağılmadan önce yatırılan dövizlere ilişkin geri ödeme planındaki aksaklıklardan şikâyet etmiştir. AİHM genel tedbir olarak Hükümet tarafından tahvil çıkarılmasına, bakiye taksitlerin ödenmesine ve ödemelerde gecikme yaşanması durumunda ödemelerin gecikme faiziyle birlikte yapılmasına karar vermiş; İlgili Devlete 6 ay süre tanımıştır. Söz konusu genel tedbirler yerine getirildiğinden AİHM, kayıttan düşürme ve pilot karar prosedürü uygulamasının kapatılması sonucuna varmıştır.⁴⁷

Maria Atanasiu ve diğerleri/Romanya (BN. 30767/05, 33800/06, KT. 12/10/2010) kararında kamulaştırılan veya el konan mülklerinin ırcası veya tazmini yolundaki başvuruların karara bağlamasındaki gecikmelerden (mülkün korunması hakkı) şikâyet edildiği anlaşılmaktadır. AİHM, irca hakkının etkili ve süratli biçimde güvence altına alınmasına dönük genel tedbirlerin uygulamaya konması yönünde genel tedbire hükmetmiştir. Romanya'ya verilen 18 aylık süre önce 9 ay daha sonra da 1 ay daha uzatılmıştır. İlgili Devletçe komünist rejim esnasında usulsüz bir şekilde Devlet himayesine geçirilen taşınmaz mülklerin fiziksel iadesine ya da alternatif tazmin yollarına ilişkin sürecin sonlandırılmasına dair bir kanun çıkarılması üzerine Strazburg Mahkemesi, iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararı⁴⁸ vermiştir.

⁴⁷ Josip Zadrić/Bosna Hersek, BN. 18804/04, KT. 16/11/2010.

⁴⁸ Preda ve diğerleri/Romanya, BN. 9584/02 ..., KT. 29/04/2014.

Manushaqe Puto ve diğerleri/Arnavutluk (BN. 604/07..., KT. 31/07/2012) pilot kararı Komünist rejim zamanında Arnavutluk'ta el konan mülklere ilişkin idari tazminat kararlarının uygulanmamasına (mülkün korunması hakkı) ilişkindir. Strazburg Mahkemesi tazminat hakkını etkin biçimde güvence altına alacak genel tedbirlerin geliştirilmesini; bu noktada yalnızca mali tazmin yoluna odaklanmak yerine Arnavutluk mevzuatında 2004 yılında yapılan değişiklikle getirilen diğer alternatif tazminat yollarının da öncelikli olarak kullanılmasını ısrarla tavsiye etmiştir. Arnavutluk'a 18 aylık süre verilmiştir.

M.C. ve diğerleri/İtalya (BN. 5376/11, KT. 03/09/2013) pilot kararında başvuruçular, kan nakilleri ya da kan örneklerinin idaresi esnasında kazara gerçekleşen mikrop kapma olayının ardından ödenen tazminatın ek miktarının tashih edilmesine ilişkin şikâyette bulunmuşlardır. AİHM, ilgililerin etkin ve süratli bir şekilde tespitine ve kişilerin hak sahibi olup olmadığı belirlenir belirlenmez, hak sahibi her bir kişiye tashih edilen ek tazminat miktarına karşılık gelecek bir miktarın ödemesinin yapılmasına karar vermiş; 6 aylık süre tanımıştır.

Büyük Daire tarafından karar bağlanan *Ališić ve diğerleri/Bosna Hersek, Hirvatistan, Eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, Sırbistan ve Slovenya* (BN. 60642/08, KT. 16/07/2014) pilot kararı da mülkiyet hakkını konu edinmektedir. Başvuruçular, Eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ne (YSFC) yatırılmış "eski" döviz birikimlerinin, geri ödeme planına dâhil olmadığından, yatırdıkları "eski" döviz birikimlerini YSFC dağıldığından beri çekemediklerinden şikâyet etmişlerdir. Büyük Daire'nin Sırbistan ve Slovenya için alınmasını öngördüğü genel tedbir şöyledir: Hukuksal düzenlemeler dâhil olmak üzere, başvuruçuların ve onların durumundaki kişilerin "eski" döviz birikimlerini, Slovenya ve Sırbistan vatandaşı olup yatırımları Slovenya ve Sırbistan bankalarının yerel şubelerinde bulunan kişiler ile aynı koşullarda geri alabilmelerini sağlayabilecek tüm gerekli düzenlemelerin yapılması. Mahkemece verilen 1 yıllık sürede konu hakkında kanun çıkarılması üzerine AİHM, iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararları⁴⁹ vermiştir.

Pilot karar yönteminin sıklıkla uygulandığı bir diğer hak, mahkemeye erişim hakkı, özellikle de bu hak kapsamında olan kararların icrası hakkıdır. *Burdov/Rusya (No. 2)* (BN. 33509/04, KT. 15/01/2009) başvurusunda başvuruçular mahkeme kararlarının uzun süre icra edilmediğini (mahkeme kararıyla hükümlenen borçların ödenmemesi) böylece mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. AİHM, kararlarının uygulanmaması ya da uygulamada gecikmeler konusunda uygun ve yeterli tazmin sağlayacak etkili bir

⁴⁹ Muratović/Sırbistan, BN. 41698/06, KT. 21/03/2017; Hodžić/Slovenya, BN. 41698/06, KT. 04/04/2017.

iç hukuk yolu oluşturulması yönünde genel tedbire hükmetmiş, bunun için Rusya'ya 6 ay süre vermiştir. Rusya, infazında gecikmeler ve uzun yargılama süreleri için ulusal mahkemelere tazminat talebiyle başvuru yapılabilmesine ilişkin kanun hükmü düzenlemiştir. İlk aşamada AİHM, iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararları⁵⁰ vermiştir. Daha sonra Rus Devletine mali yükümlülükler yüklediği bu tür gecikmelerle ilgili şikâyetle bulunulabilecek bir hukuk yolu bulunmadığına, bu sorunun 2010 yılında *Burdov (no.2)* kararının ardından yürürlüğe giren Tazminat Kanunu'na rağmen çözülmediğine, etkili bir tazminat alabilmenin tek yolunun AİHM'e başvuruda bulunması olduğuna dair kararlar vermiştir.⁵¹

Rusya'ya karşı kararların icrası hakkını içeren bir diğer başvuru *Gerasimov ve diğerleri/Rusya* (BN. 29920/05..., 01/07/2011) kararıdır. Başvurucular, mali yükümlülükler yükleyen mahkeme kararlarının icrasının aşırı geciktirildiğini ve ulusal hukukta bu şikâyetlere yönelik hiçbir etkili tazmin yolu bulunmadığını iddia etmişlerdir. AİHM icra için iki farklı süre öngörerek mali yükümlülükler yükleyen kararların icra edilmemesinin ya da icrasının geciktirilmesinin tazmin edilmesi amacıyla ulusal düzeyde yeterli ve uygun bir iç hukuk yolu oluşturmasına (1 yıllık süre vermiştir), AİHM'de derdest olan başvurular için de tazmin yolu sağlanmasına (2 yıllık süre vermiştir) karar vermiştir. Konu hakkında Rusya'nın kanun çıkarması üzerine iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararı⁵² verilmiştir.

Mahkeme kararlarının uzun süre icra edilmemesine ilişkin şikâyet içeren diğer bir pilot karar *Olaru ve diğerleri/Moldova* (BN. 476/07..., KT. 28/07/2009) kararıdır. Başvurucular sosyal konut tahsisine ilişkin mahkeme kararlarının uygulanmadığından veya infazda gecikmeler yaşandığından, sosyal konut mevzuatında çok geniş bir yelpazede insanlara ayrıcalıklar tanınmasına karşın yerel idarelere aktarılacak kaynak bulunamamasından ve bu sorununun sürekliliğinden şikâyetçi olmuşlardır. AİHM, kararların uygulanmaması veya infazdaki gecikmeler ile ilgili etkili bir iç hukuk yolu tesis edilmesine (6 aylık süre vermiştir) ve bu karar verilmeden önce bu konudaki mahkeme kararlarının uygulanmaması şikâyetiyle AİHM'e başvuran bütün mağdurlar için tazmin imkânı sağlanmasına (1 yıllık süre verilmiştir) karar vermiştir. Derdest olan diğer başvuruların ertelenmesine hükmedilmiştir. Moldova mevzuat değişikliği yaparak yeni bir iç hukuk yolu oluşturmuştur. Bu çerçevede AİHM sonuç olarak iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararı⁵³ vermiştir.

⁵⁰ Nagovitsyn ve Nalgiyev/Rusya, BN. 27451/09, KT. 24/09/2010; Fakhretdinov ve Diğerleri/Rusya, BN. 26716/09..., KT. 24/09/2010.

⁵¹ Ilyushkin ve diğerleri/Rusya, BN. 5734/08..., KT. 17/04/2012; Kalinkin ve diğerleri/Rusya, BN. 16967/10..., KT. 17/04/2012.

⁵² Shtolts ve diğerleri/Rusya, BN. 77056/14..., KT. 30/01/2018.

⁵³ Balan/Moldova Cumhuriyeti, BN. 44746/08, KT. 10/02/2012.

Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna (BN. 40450/04, KT. 15/10/2009) başvurusunda başvuru mahkeme kararıyla hükümlenen borçların ödenmediğini iddia etmişlerdir. AİHM, yukarıdaki paragrafta belirtilen karar ile benzer şekilde, konu ile ilgili kararlarının uygulanması ya da uygulamada gecikmeler konusunda uygun ve yeterli tazmin sağlayacak etkili bir iç hukuk yolu oluşturulmasına dair genel tedbire hükmetmiştir. Davalı Devlete 1 yıl süre vermiş ve derdest diğer başvuruların ertelenmesine karar vermiştir. AİHM 21 Şubat 2012 tarihinde, gerekli tedbirlerin alınmadığını tespit etmiştir. Bunun üzerine Mahkeme, benzer konularla ilgili başvuruları inceleme sürecini yeniden başlatmış. AİHM Büyük Dairesi, 12/10/2017 tarihli *Burmych ve diğerleri/Ukrayna* kararında, beş başvuru kabul edilebilir bulmuş; bu başvuruları, 12.143 benzer başvuru ile birleştirmiş ve bütün bu başvuruların, daha önce verdiği pilot kararın kapsamına girdiğini belirleyerek, hepsinin kayıttan düşürülmesine karar vermiştir (AİHS m. 37/1-c kapsamında). Pilot kararda çerçevesi çizilen genel tedbirlerin uygulanması ile Bakanlar Komitesinin ilgileneceği gerektiğini belirtmiştir.

Pilot karar usulünün keşfine ilham kaynağı olan makul sürede yargılanma hakkına ilişkin başvurulara ise şu kararlar örnek verilebilir:

Rumpf/Almanya (BN. 46344/06, KT. 02/09/2010) başvurusunda yargılamaların uzun sürmesi şikâyetine ilişkin Mahkeme, tazmin edici etkili bir hukuk yolu oluşturulmasına ve bunun için 1 yıllık süre verilmesine hükmetmiştir. Almanya konu hakkında mevzuatta hüküm öngörmüştür. AİHM, söz konusu kanun değişikliği yürürlüğe girmekle birlikte henüz uygulama örneği olmamasına rağmen iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararları verilmiştir.⁵⁴

Makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiası ile yapılan *Vasilios Athanasiou ve diğerleri/Yunanistan* (BN. 50973/08..., KT. 21/12/2010) başvurusunda başvuru, idari davaların aşırı uzun sürmesinden ve başvurabileceği bir tazminat yolu bulunmamasından şikâyetçi olmuştur. AİHM, uygun ve yeterli tazmin sağlayacak etkili bir iç hukuk yolunun oluşturulmasına ve benzer başvuruların ertelenmesine karar vermiş; pilot kararın gereği için 12 aylık süre vermiştir. Yunanistan, tazmin edici ve önleyici sistem öngören kanun çıkarmış; böylece Mahkeme, iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararı⁵⁵ vererek süreci sonlandırmıştır.

Yunanistan aleyhine makul sürede yargılanma hakkına ilişkin diğer pilot kararlar *Michelioudakis/Yunanistan* (BN. 54447/10, KT. 03/04/2012, ceza

⁵⁴ Taron/Almanya, BN. 53126/07, KT. 29/05/2012; Garcia Cancio/Almanya, BN. 19488/09, KT. 29/05/2012; sonrasında verilen Daire ve Komite kararları bulunmaktadır.

⁵⁵ Techniki Olympiaki A.E./Yunanistan, BN. 40547/10, KT. 01/10/2013.

davalarını uzun sürmesi şikâyeti) ve *Glykantzi/Yunanistan* (BN. 40150/09, KT. 30/10/2012, hukuk ve diğer davaların uzun sürmesi şikâyeti) kararlarıdır. Yukarıda açıklanan karar ile benzer bir çözüm öngörülmüş ve Taraf Devlete 1 yıl süre verilmiştir. Kanun değişikliği yapılarak uygun ve yeterli tazmin sağlayacak bir yol oluşturulmuştur. Sonuç olarak AİHM, iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararı⁵⁶ vererek süreci sonlandırmıştır.

Finger/Bulgaristan (BN. 37346/05, KT. 10/05/2011) ve *Dimitrov ve Hamanov/Bulgaristan* (BN. 48059/06 ve 2708/09, KT. 10/05/2011) pilot kararları da makul sürede yargılanma hakkını konu edinmektedir. AİHM, başvuru labilecek etkili bir iç hukuk yolunun ve makul süreyi aşan hukuk veya ceza davaları için bir tazmin yolu oluşturulmasına dair genel tedbire hükmetmiş; 12 aylık süre vermiştir. Bulgaristan kanun değişikliği yaparak biri idari ve diğeri hukuki olmak üzere iki yeni tazmin yolu kabul etmiştir. Yürürlüğe giren kanun değişikliğinin uygulama örneği bulunmamasına rağmen iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararları⁵⁷ verilmiştir.

Ümmühan Kaplan/Türkiye (BN. 24240/07, KT. 20/03/2012) pilot kararı da makul sürede yargılanma hakkına ilişkindir. AİHM, Mahkeme önündeki derdest başvurular ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru uygulamasının başlangıç tarihine kadar olan başvurular ile ilgili olarak uygun ve yeterli bir tazmin yolunun oluşturulmasına yönelik tedbire hükmetmiştir. Türkiye'ye 1 yıllık süre verilmiştir. 23/09/2012 tarihli ve 6384 sayılı Kanun kabul edilerek tazminat yolu öngörülmüştür. AİHM bu yolu dikkate alarak iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararları⁵⁸ vermiştir. Saklı tutulan dosyalar için ise *Behçet Taş/Türkiye* (BN. 48888/09, KT. 10/03/2015) kararı ile hak ihlali ve tazminata hükmedilmiştir.

Macaristan aleyhine verilen *Gazsó/Macaristan* (BN. 48322/12, KT. 16/07/2015) pilot kararında başvuru, hukuk davalarının aşırı uzun sürdüğünü, bu durumu engelleyebilecek veya sebep olduğu zararı tazmin edecek etkili bir iç hukuk yolunun bulunmadığını iddia etmiştir. AİHM, yargılama sürecinin hızlandırılmasını ya da tazminat imkânı tanınmasını sağlayacak yahut her ikisini birden mümkün kılacak bir yolun oluşturulmasına karar vermiştir. Macaristan'a 1 yıl süre tanınmıştır. Yeni takvim sırasıyla 31 Ekim 2018, Haziran 2019'un sonuna uzatılmış; en son Bakanlar Komitesi kararı ile Aralık 2020'ye kadar süre tanınmıştır.

⁵⁶ Xynos/Yunanistan, BN. 30226/09, KT. 09/10/2014.

⁵⁷ Valcheva ve Abrashev/Bulgaristan, BN. 6194/11, 34887/11, KT. 18/06/2013; Balakchiev ve diğerleri/Bulgaristan, BN. 65187/10, KT. 18/06/2013.

⁵⁸ Müdür Turgut ve diğerleri/Türkiye, BN. 4860/09, KT. 26/03/2013; Abdurrahman Demiroğlu ve diğerleri/Türkiye, BN. 56125/10, KT. 04/06/2013.

Aynı hakka ilişkin Polonya aleyhine hükmedilen *Rutkowski ve diğerleri/Polonya* (BN. 72287/10, KT. 07/07/2015) pilot kararında başvuruçular yargılamaların aşırı uzun sürmesinden ve tazmin yolu öngörülmemesinden şikâyetçi olmuşlardır. AİHM, AİHS madde 6/1 ve 13 bağlamında geniş çaplı ve kapsamlı yasal ve idari işlemler gerçekleştirilmesine karar kılmış, bunun için 2 yıl süre vermiştir. Polonya konu hakkında kanun çıkarmıştır. AİHM insan haklarına saygı ilkesinin gereği, başvuruların incelenmesine devam edilmesini gerektiren haklı bir neden olmadığından kayıttan düşürme kararı⁵⁹ vermiştir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, işkence ve kötü muamele yasağına dair pilot kara örnekleri de bulunmaktadır. İlk örneğimiz insanlık dışı ve/veya aşağılayıcı tutma koşullarına ilişkin *Ananyev ve diğerleri/Rusya* (BN. 42525/07..., KT. 10/01/2012) kararıdır. Başvuruçular, cezaevlerinin işleyişindeki sıkıntılardan (hücrelerde sürekli kişisel alan sorunu olması, uyuma yerlerinin yetersiz olması, ışık ve temiz havaya erişimin kısıtlı olması ve sıhhi alanları kullanırken mahremiyet bulunmaması) şikâyetçi olmuşlardır. AİHM, Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edildiği iddialarına yönelik önleyici ve tazmin edici önlemlerin alınmasına karar vermiş; benzer başvuruların değerlendirilmesini ertelemiştir. Rusya'ya 6 aylık süre verilmiştir.

Benzer konuya ilişkin diğer bir pilot karar *Varga ve diğerleri/Macaristan* (BN. 14097/12..., KT. 10/03/2015) kararıdır. Başvuruçular, cezaevlerinde kişisel alanın mevcut olmaması, duş olanaklarına ve açık hava faaliyetlerine erişim konusunda kısıtlamaların bulunması, sıhhi tesislerin kullanımında gizliliğin olmaması gibi birtakım sorunlardan şikâyetçi olmuşlardır. AİHM, asıl yolun mümkün olduğunca hürriyeti kısıtlayıcı olmayan cezai tedbirler almak suretiyle cezaevlerinde bulunan kişi sayısını azaltmak olduğunu belirtmiştir. Tutukluluk koşullarıyla ilgili şikâyetinde bulunmak amacıyla başvurulabilecek iç hukuk yollarının erişilebilir olmakla birlikte uygulamada etkin olmadığı tespitinde bulunmuş gerek önleyici gerekse tazmin edici nitelikteki hukuk yollarının uygulamaya konulmasına karar vermiştir. Macaristan'a 6 ay olarak verilen süre, AİHM tarafından uzatılmıştır: AİHM, 8 Kasım 2016'da, bekleyen başvuruları inceleme kararı almış ise de konu hakkında Kasım 2016'da çıkarılan kanunu dikkate alarak Hükümete, 31 Ağustos 2017'ye kadar ek süre vermiştir. Sonuç olarak iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararı⁶⁰ vermiştir.

İnsanlık dışı ve/veya aşağılayıcı tutma koşullarına ilişkin bir diğer pilot karar *Torreggiani ve diğerleri/İtalya* (BN. 43517/09..., KT. 08/01/2013) kararıdır. Başvuruçular, İtalyan Başbakanının 2010 yılında olağanüstü hal ilan etmesi akabinde cezaevlerinin aşırı kalabalık olmasından şikâyetçi olmuşlardır.

⁵⁹ Zaluska, Rogalska ve diğerleri/Polonya, BN. 53491/10..., KT. 20/06/2017.

⁶⁰ Domján/Macaristan, BN. 5433/17, KT. 14/11/2017.

AİHM, cezaevlerindeki aşırı yoğunluk için Sözleme ilkeleri ile uyumlu olunmasına, uygun ve yeterli tazmin sağlayacak etkili bir iç hukuk yolu oluşturulmasına karar vermiş; Sözleşmeci Devlete 1 yıl süre tanımıştır. İtalya, tutma koşullarıyla ilgili olarak adli bir makama şikâyetinde bulunulması imkânı ile ve Sözleşme'ye aykırı şekilde tutulan kişilere tazminat ödenmesini sağlayacak bir hukuk yolu öngören kanun çıkarmıştır. Neticede Mahkeme iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesi ile kabul edilemezlik kararları⁶¹ vermiştir.

Bulgaristan aleyhine yapılan *Neshkov ve diğerleri/Bulgaristan* (BN. 36925/10..., KT. 27/01/2015) pilot kararında da cezaevi sisteminde tespit edilen sorunlardan, tutma koşullarına itiraz etmek isteyen kişilerin başvurabilecekleri hukuk yollarıyla ilgili olarak Bulgaristan kanunlarında yapısal bir sorun bulunduğundan (AİHS hükümlerinin yoğunlukla göz önünde bulundurulmaması, sadece ilgili yasal veya düzenleyici hükümlerin dikkate alınması) şikâyetçi olunmuştur. AİHM, gerek önleyici gerekse tazmin edici nitelikte iç hukuk yolları manzumesinin oluşturulmasını belirtmiş ve Bulgaristan'a 18 ay süre vermiştir. Benzer başvuruların incelenmesinin ertelenmesi uygun bulunmamıştır.

Benzer bir konuya ilişkin güncel pilot karar, *Sukachov/Ukrayna* (BN. 14057/17, KT. 30/01/2020) kararıdır. Başvurucu, suç isnadına bağlı tutma, duruşmalara nakli ve duruşmalar sırasındaki tutmada tutma koşullarının insanlık dışı ve aşağılayıcı olduğunu; ayrıca bu konuda başvuru yapılabilecek etkili bir yol bulunmadığını iddia etmiştir. AİHM, başvurusunun tutuklu bulunduğu cezaevindeki koşullar yönünden Sözleşme'nin 3. maddesinin ve ceza infaz kurumundaki tutma koşulları ile ilgili etkili başvuru yolu bulunmadığından Sözleşme'nin 13. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Duruşmaya nakil ve duruşma sırasındaki tutma koşulları hakkında yeterli açıklama yapılmadığından kabul edilemezlik kararı vermiştir.

AİHM, Ukrayna'da yargılama öncesi tutma koşullarına ilişkin aşırı kalabalık, temizlik, aydınlatma, havalandırma, böcekler, küf ve benzeri sebeplerden kaynaklanan tekrarlanan yapısal sorun bulunduğunu, bu konuda birçok ihlal kararı verildiğini ve bu kararların çoğunda Sözleşme'nin 13. maddesinin de ihlal edildiği sonucuna ulaşıldığını belirtmiştir. Mahkemeye göre, bu sorunu çözmek için önleyici ve telafi edici çözümler oluşturmaya yönelik kararlı adımlar atılmasına ilişkin defalarca çağırıda bulunulmasına rağmen ilk kararın verildiği 2005 yılından bu yana söz konusu yapısal sorun ulusal düzeyde çözülmemiştir.

⁶¹ Stella ve diğerleri/İtalya, BN. 49169/09..., KT. 16/05/2014; Rexhepi ve diğerleri/İtalya, BN. 47180/10..., KT. 16/05/2014.

Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edilmesine dair yapısal sorunların ilk nedeninin aşırı kalabalık olduğunu tespit etmiş ve bunu azaltmak için tutuklu sayısının azaltılmasını önermiştir. Bu yolun, Ukrayna'ya karşı verilen 5. madde ihlallerine ilişkin kararlardaki tespitlerle de uyumlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 1993 yılında çıkarılan kanunla suç isnadına bağlı tutulmalarda tutuklu başına 2.5 metrekairelik kişisel alan öngörülmesine ilişkin hükmün de değiştirilmesi önerilmiştir. Cezaevi/tutukevinin fiziki koşulları yönünden ise gerekli bütçe ayrılarak büyük çaplı yenileme çalışmalarının yapılmasını, eski veya mevcut tesislerin yenileriyle değiştirilmesini amaçlayan ilave tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Mahkeme, tutma koşullarına ilişkin şikâyetler hakkında önleyici hukuk yolu (nezarethane/tutukevinin denetimi gibi) oluşturulmasını önermiştir. Görüldüğü üzere AİHM oldukça detaylı genel tedbir kararları almıştır. Gerekli önleyici ve telafi edici çarelerin alınması için 18 aylık süre verilmiştir. Derdest (120 başvuru) ya da muhtemel başvuruların ise ertelenmesi uygun bulunmamıştır.

Kurić ve diğerleri/Slovenya başvurusunda Büyük Daire tarafından verilen iki karar (BN. 26828/06, KT. 26/06/2012 ve KT. 12/03/2014) Sözleşme'nin 8. maddesine ilişkindir ve kalıcı ikamet kayıtlarından kanun dışı bir şekilde çıkartılan kişilerin ikamet durumlarının düzeltilememesini konu almaktadır. Başvurucular, "silinenler" olarak adlandırılan, eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti vatandaşlarının 1991 yılında Slovenya'nın bağımsızlığını ilan etmesi sonrasında, belirlenen süre içerisinde Slovenya vatandaşlığı için başvurmadıkları gerekçesiyle daimî mukim statüsünü yitiren veya başvurularına olumlu yanıt verilmediğinden, kapsamlı ve ivedi bir düzenleme getirilmediğinden şikâyetçi olmuşlardır. AİHM, tazminat planı geliştirilmesi tedbirine hükmetmiş ve 1 yıllık süre vermiştir. Slovenya, kanun çıkararak söz konusu kişilere toptan bir tazminat ödenmesini ve genel haksız fiil kurallarına bağlı olarak ek bir tazminat talebinde bulunabilme olanağını mümkün kılmıştır.

26 Haziran 2013 tarihi, Slovenya'ya verilen süre için son gündür ve Slovenya'nın 1 yıl uzatma talebi reddedilmiştir. Geçici bir tazminat planı oluşturulmasına dair bir kanunun çıkarılmış; AİHM, çözümün uygun olduğu görüşüne varmıştır. Pilot karar sürecini sona erdirmeye ve kayıttan düşürme kararı (*Anastasov ve diğerleri/Slovenya*, BN. 65020/13, KT. 18/10/2016) vermiştir. *Anastasov ve diğerleri/Slovenya* kararında AİHM, "silinenler" tarafından yapılan başvuruların ulusal düzeyde çözüme kavuşturulduğu sonucuna varmış; davanın incelenmesinin sürdürülmesini gerektiren özel bir durum olmadığına kanaat getirmiştir.

Son olarak *Greens ve M.T./Birleşik Krallık* (BN. 60041/08, 60054/08, KT. 23/11/2010) başvurusu⁶² mahkumların oy kullanmasının tamamen yasak olmasına ve AİHM'in 6 Ekim 2005 tarihli *Hirst/Birleşik Krallık* (no.2) kararının üzerinden 5 yıl geçmesine karşın Birleşik Krallık'ın mevzuatını değiştirmemesine ilişkindir. Mahkeme konu hakkında mevzuat değişikliği yapılması yönünde genel tedbir kararı almıştır. Birleşik Krallık'a 6 ay süre verilmiş; Büyük Dairenin 22 Mayıs 2012 tarihli *Scoppola (no. 3)/İtalya* kararı üzerine 6 aylık uzatma kararı verilmiştir. Yaklaşık 2000 derdest davanın değerlendirilmesi, en geç 30 Eylül 2013 tarihine kadar ertelenmiştir⁶³. Mahkeme, 24 Eylül 2013 tarihinde, 2,281 derdest davaya ilişkin değerlendirmesini daha fazla ertelemeye ve her birini ele almaya karar vermiştir.

5. PİLOT KARAR USULÜ İLE KARIŞTIRILMAMASI GEREKEN DİĞER BAZI KARARLAR

Pilot karar usulü ve bu kararda işaret edilen genel tedbirlerin alınması konusu bazen AİHM'in diğer bazı uygulamaları ile karıştırılabilmektedir. Aşağıda belirtileceği üzere pilot karar anılan yöntem ve tedbirlerden farklı olup kararlara ilişkin veritabanı sayfaları ve akademik çalışmalarda bu ayrımlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

Öncelikle pilot karar usulü, doktrinde yerini bulan yarı pilot karar usulünden farklıdır. Yarı pilot karar ile kastedilen Mahkeme tarafından pilot karar olarak tasnif edilmeyen ancak pilot karar usulünün birçok unsurunu bünyesinde barındıran davalardır.⁶⁴

Yargıç Pinto De Albuquerque, *Vallianatos ve diğerleri/Yunanistan* (Büyük Daire) kararındaki kısmen farklı gerekçe kısmen karşı oyunda yarı pilot kararını tanımlarken; yarı pilot kararında Mahkemenin, AİHS'in sürekli olarak ihlal edilmesinin kaynağını teşkil eden ulusal hukuk sistemindeki veya uygulamadaki sistematik sorunu tespit ettiğini, fakat genellikle kararın hüküm kısmında bu sistematik sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik alınacak genel önlemlere yer vermediğini belirtmiştir. Bazı davalarda Mahkeme, kararın "pilot" niteliğinden bahsetmediği hâlde kararın hüküm bölümünde alınacak önlemlere yer verecek kadar ileri gitmiştir. Diğer davalarda yükümlülük, hüküm fıkrasında yer almaksızın sadece gerekçede ifade edilmiştir. AİHM'in "pilot"

⁶² 1 No.lu Ek Protokol'ün 3. maddesi kapsamında ihlal kararı verilmiştir.

⁶³ Bkz. Mahkeme Yazı İşleri Müdürlüğü'nün 26 Mart 2013 tarihli basın özeti, "Court adjourns 2,354 prisoners' voting rights cases", ECHR 091(2013).

⁶⁴ Sadurski, Wojciech: *Constitutionalism and the Enlargement of Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2012, s. 34, 39, 40, 42; Karakul, Selman: "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kendi Kararlarının Yerine Getirilmesindeki Rolü", İMÜHFD, C.5, S. 2, Y. Güz 2018, s. 143 aktaran Salihpaşaoğlu: s. 207.

niteliğinden bahsetmediği davalarda, gerekli önlemlerin alınması için bir süre öngörülmüş veya durumun aciliyeti beyan edilmiştir.⁶⁵

Kısmi muhalefet şerhinden de anlaşılacağı üzere, yarı pilot karar usulü olarak adlandırılabilir davalarda Mahkeme, pilot karar usulünde olduğu gibi Sözleşme'nin 46. maddesinden hareketle yapısal ve sistematik sorunu tespit etmekte, Taraf Devleti, Mahkeme kararında belirtilen ilkeler çerçevesinde çözüm üretmeye davet etmektedir. Fakat pilot karar usulünden farklı olarak hüküm fıkrasında sistematik sorun ve alınması gereken önlemler açıkça belirtilmemekte, ilgili devlete önlemlerin alınması için süre verilmemektedir. Her ne kadar genel ifade bu şekilde olsa da kısmi karşı oy yazılan *Vallianatos ve diğerleri/Yunanistan* (Büyük Daire) kararının hüküm fıkrasında hem sistematik sorun hem alınacak önlemler belirtilmiş, aynı zamanda bu önlemlerin alınması için süre verilmiştir.⁶⁶ AİHM uygulaması açısından bu noktada karışıklık bulunduğu söylenebilecektir.

Yukarıda yapılan açıklamadan hareketle, yarı pilot karar ile pilot karar arasındaki en açık fark birincilerin Mahkeme tarafından “pilot karar” şeklinde adlandırılmamasıdır. AİHM bazı davalardaki usulü pilot karar olarak açıkça adlandırırken bazılarında bunu yapmamaktadır. Bu noktadaki uygulama farklılığı konusunda genelleme ya da çıkarsama, mevcut pilot karar ve yarı pilot karar örneklerinden yapılabilecek şekilde değildir.

İkinci olarak her pilot karar bir “ön karar/öncü karar” (*leading judgment*) olmakla birlikte her öncü karar bir pilot karar değildir. Bireysel başvuru dosyaları üç ana kategoriye ayrılabilir: öncü dosyalar, tekrarlanan dosyalar ve izole dosyalar.⁶⁷ Tekrarlanan dosyalar, bir veya birkaç öncü dava bağlamında dile getirilen yapısal ve/veya genel bir soruna ilişkin tekrar eden davalardır. İzole dosyalar ise ihlal kararlarının spesifik şartlarla yakından ilintili olduğu davalardır ve genel tedbirler alınmasını gerektirmezler.⁶⁸

Öncü dosyalar ya Mahkeme tarafından doğrudan kendi kararında ya da kararın icrası sırasında Bakanlar Komitesi tarafından yeni yapısal ve/veya sistemik sorunların ortaya konulduğunun tespit edildiği davalardır. Bu türden dosyalarda gelecekte benzer ihlalleri önlemek için genel önlemlerin alın-

⁶⁵ Salihpaşaoğlu: s. 207, 208.

⁶⁶ Salihpaşaoğlu: s. 208.

⁶⁷ Council of Europe Committee of Ministers: Supervision of The Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights, 6th Annual Report of the Committee of Ministers, 2012. (<https://rm.coe.int/1680592ac8> , Erişim: 10/12/2020), s. 39.

⁶⁸ Council of Europe Committee of Ministers: Supervision of The Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2019, 13th Annual Report of the Committee of Ministers. (<https://rm.coe.int/annual-report-2019/16809ec315> , Erişim: 10/12/2020), s. 91.

ması gerekir.⁶⁹ Bunun yanında bireysel önlemlerin de alınmasını gerektirebilir. Öncü dosyalar farklı önem derecelerinde olabilirler: Bazıları karmaşık ve önemli durumlara ilişkinken bazıları yenice çözülmüş problemlere ilişkin olabilir. Diğer bazıları ise içtihat hukuk ya da idari pratiğin değiştirilmesi gibi basit bir yolla çözülmüş konulara ilişkin olabilir. Öncü dosyalar, AİHM tarafından alınan pilot kararları içermektedir⁷⁰ fakat bundan daha geniş bir terimdir. Diğer bir ifade ile her pilot karar bir öncü dosya iken her öncü dosya pilot karar yönteminin uygulandığı dava değildir. Başka bir fark ise bir davanın öncü dosya olduğuna kararın infazı aşamasında Bakanlar Komitesi de karar verebilirken, bir dosyanın pilot karar olduğuna sadece Mahkeme karar verebilmektedir.

Son olarak pilot kararda ilgili devlete önerilen “genel tedbir” ile AİHM’in ihlal kararlarında işaret ettiği genel önlemler birbirine karıştırılmamalıdır. Aksi taktirde genel tedbire işaret eden her karar, pilot karar sanılabilir. Başka bir ifadeyle, her pilot kararda genel bir tedbire vurgu varken, genel tedbire işaret eden her karar bir pilot karar değildir. Örneğin Türkiye aleyhine verilen, evli kanının evlenmeden önceki soyadını kullanması konusundaki kararında AİHM, Türk Medeni Kanunu’nun 187. maddesinden kaynaklanan sorun konusunda “*AİHM, bu kararın getirdiği, başvuran da dahil evli çiftlerin kendi soyadlarını kullanabilme ya da aile isminin seçiminde eşit derecede söz sahibi olma hakkını sağlamaya yönelik yükümlülükleri yerine getirmek için gerekli önlemleri almayı Türk Devleti’ne bırakmıştır*”⁷¹ ifadesi ile bu konuda alınacak genel tedbire işaret etmiştir. Fakat bu karar, pilot karar yöntemi ile alınmış bir karar değildir.

6. PİLOT KARAR USULÜNE İLİŞKİN BİRTAKIM TARTIŞMA KONULARI

Pilot karar usulü 2004 yılından bugüne uygulanagelmekle birlikte hem yöntem hem süreç hem de sonuçları olarak bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Pilot karar yöntemi hakkındaki tartışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

Öncelikle pilot karar usulünün AİHS’de ek protokolle bir değişiklik yapılmaksızın önce Bakanlar Komitesinin tavsiye kararları ile daha sonra da İç Tüzük değişikliği ile uygulanması tartışma konusu olmuştur. “Bakanlar Komitesi kararlarına ilk defa atıf yapılan *Broniowski* kararında Mahkemeye, Bakanlar Komitesinin tavsiye kararları, AİHM’in artan iş yükü ışığında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Her ne kadar bir gerçekliğe işaret etse de

⁶⁹ Council of Europe Committee of Ministers: Supervision of The Execution ...2019, s. 90.

⁷⁰ Council of Europe Committee of Ministers: Supervision of The Execution..., 2012, s. 39.

⁷¹ Ünal Tekeli/Türkiye, BN. 29865/96, KT. 16/11/2004, p. 73.

bu durum, Mahkemeye Sözleşme’de öngörülme­yen bir yetkinin kullanılması imkânını” verebilecek midir?⁷²

Broniowski kararına farklı gerekçe yazan Yargıç Zupančič, pilot karar yönteminin dayanağı konusunda Sözleşme dışı kaynak olan Bakanlar Komitesi kararına atıf yapılmasına karşı çıkmaktadır. Kararın 190. paragrafında sistematik problemi ortaya koyan AIHM, Bakanlar Komitesinin 12 Mayıs 2004 tarihli ve Res(2004)3 sayılı kararına ve 192. paragrafında iç hukuk yollarının iyileştirilmesine ilişkin Bakanlar Komitesinin 12 Mayıs 2004 tarihli Rec(2004)6 sayılı Tavsiye Kararı’na atıf yapmaktadır. Yargıç Zupančič, Mahkemenin, *Broniowski* kararında belirtilen sistemik sorunu devletten düzeltmesini talep etmesini açık şekilde desteklediğini beyan etmekle birlikte, benzer müdahaleden kaynaklı başvurulara “Sözleşme mekanizmasının gelecekteki etkililiğine yönelik tehdit” referansı ile bakılmasını Mahkemenin ilkeli pozisyonu ile bağdaştıramamaktadır.

Pilot karar usulüne, AIHS’de bir değişiklik yapılmaksızın geçilmesine Yargıç Zagrebelsky’nin de karşı oyu bulunmaktadır. 2006 yılında verilen bir pilot kararda, Yargıç Zagrebelsky kısmî karşı oyunda⁷³ ilgili Devletin genel tedbirleri alması konusunda Res(2004)6 sayılı Bakanlar Komitesi Kararı’na atıf yapılmakla birlikte bu atfın, pilot kararda işaret edilen genel tedbirler hakkındaki yetkinin AIHM’e Sözleşme’yi değiştiren 14 No.lu Protokol ile verildiği gerçeğini değiştirmeyeceğini belirtmiştir.

Bu başlık altında şu soruları sormanın faydalı olacağını düşünüyoruz: Eğer herhangi bir mevzuat değişikliğine (Sözleşme ya da İç Tüzük değişikliği) ihtiyaç olmaksızın pilot karar usulü ile karar verme yetkisi AIHM’e tanınabiliyor ve 2004 yılındaki ilk karardan sonra uzunca bu şekilde uygulanmış ise neden 2011 yılında İç Tüzük değişikliği yapılması ihtiyacı hissedilmiştir? Ya da madem mevzuat değişikliği gerekliydi 2004 yılından 2011 yılına kadar mevzuat uyarlaması olmaksızın nasıl pilot kararlar verilebildi?

Ayrıca pilot kararı dostane çözüm ile kıyaslayacak olursak: Müzakere etme imkânlarını daha geniş sunan, başvurucuya adil tazmin sağlama konusunda bir fırsat yaratan dostane çözüm, AIHS’de açıkça düzenlenmekle birlikte; hak ihlallerinin telafi edilmesinde bir diğer yöntem olan ve dostane çözüme göre başvuruculara daha dar imkân sunan, başvurucuları ilgili devletin inisiyatifine bırakan pilot karar usulü için neden Sözleşme’ye hüküm koyma bir gereklilik olarak görülmemektedir?

⁷² Altıparmak: s. 67, 68.

⁷³ Hutten-Czapska/Polonya (Büyük Daire), BN. 35014/97, KT. 19/06/2006, Yargıç Zagrebelsky’in kısmî karşı görüşü.

Diğer bir tartışma konusu olarak pilot karar usulüne, Sözleşme mekanizması içerisinde AİHM ile Bakanlar Komitesi aralarındaki yetki ve pozisyon dengesine zarar verdiği gerekçesi ile de karşı çıkmaktadır. Bu yöntemin uygulanmasında dikkatli davranılmayacak olursa, AİHM, Bakanlar Komitesine “kararların icrası konusunda yardımcı olma” görevi üstlenmiş olacaktır. Mahkemelerin karar vermesi farklı, bu kararların icrası farklı hususlardır.

Yargıç Zagrebelsky’ye göre, pilot dava hükümleri Sözleşme sisteminin iki sütunu olan Mahkeme ve Bakanlar Komitesi arasındaki ilişkiyi zayıflatır ve Mahkemeyi kendi yetki alanı dışında görevlendirir. Bu yöntem, özellikle Sözleşme sistemindeki dengeleri bozmadığında, yargı organlarının karakteristik işlevleri sorgulanmadığında ve Bakanlar Komitesini kendi görevlerini yerine getirmeye teşvik ettiğinde etkili olabilir.⁷⁴

Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc⁷⁵, tüm bu davaların genel tedbirler çerçevesinde Bakanlar Komitesine devredilmesini geriye doğru atılmış bir adım olarak görmektedirler. Sözleşme’nin eski sisteminde Bakanlar Komitesi Sözleşme’nin ihlal edilip edilmediğine karar veren organlardan biridir. Kayıttan düşürme kararıyla yapısal sorunlardan kaynaklı başvurularda, söz konusu geri dönüş kabul edilmektedir. Bu ise 1998’de Bakanlar Komitesinin Sözleşme’nin ihlal edildiği konusunda karar verme yetkisini açıkça kaldırmış olan 11 No’lu Protokol ile getirilen değişikliklerle açık bir çelişki oluşturmaktadır.

Ayrıca kayıttan düşürme kararı ile uygulama meselesi olarak görülen ve Bakanlar Komitesine devredilen binlerce başvuru (örneğin *Burmych ve diğerleri/Ukrayna* (Büyük Daire) davası için 12.143 başvurucudur) hakkında Komiteye danışılmamıştır. Bu uygulama, AİHM ile Bakanlar Komitesi arasında yetki paylaşımına ve diyaloga işaret etmemektedir. Kaldı ki Hükümet Temsilcilerinin yer aldığı Bakanlar Komitesine yeni karar yöntemi ile biçilen yetki ile Hükümetler kendilerine karşı Mahkeme önünde açılan binlerce davanın kontrolünü ele geçirmektedirler ve Sözleşme’deki adli denetim sisteminin tüm felsefesi zarar görmektedir.⁷⁶

Pilot karar usulü hakkında son zamanlardaki bir diğer tartışmalı konu ise, ilgili devlet pilot kararda belirtilen genel tedbirleri kendisine verilen sürede yerine getirmemesine rağmen AİHM’in derdest başvurularda “kayıttan düşürme” (*strike out*) kararları vermesidir.

⁷⁴ Hutten-Czapska/Polonya (Büyük Daire), Yargıç Zagrebelsky’in kısmî karşı görüşü.

⁷⁵ Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc’un ortak muhalefet şerhi, *Burmych ve diğerleri/Ukrayna* (Büyük Daire).

⁷⁶ Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc’un ortak muhalefet şerhi, *Burmych ve diğerleri/Ukrayna* (Büyük Daire).

Bir pilot karar icra edilmediğinde ve bu kararda belirtilen hedeflere ulaşamadığında Mahkemenin, Sözleşme'nin 19. ve 46. maddeleri gereği derdest davaları incelemeye devam edip etmeyeceği ilk temel soru olarak öngörülmüştür.⁷⁷ Mahkemeye göre, Sözleşme'nin 19. maddesi gereği AİHM'in görevi "Yüksek Sözleşmeciler Tarafarca Sözleşme ve Protokollerinde üstlenilen taahhütlere uyulmasını sağlamak"tır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kuruluşunu düzenleyen 19. madde, yaşayan bir metin olan Sözleşme'nin artık meselesi olmayan durumlara ilişkin sürekli olarak bireysel kararlar vermesi gerekliliği, AİHM'in bu maddede kapsamındaki anılan görevi ile uyumlu değildir. Sözleşme'nin 46. maddesi bakımından ise Sözleşmeciler Devletlerin, Mahkemenin nihai kararlarına uyma yükümlülüğü vardır ve Mahkeme kararlarının icrası bakımından denetim rolü ve sorumluluğu Bakanlar Komitesindedir (bkz. *Burmych ve diğerleri/Ukrayna* (Büyük Daire)).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2017 Faaliyet Raporu'nda⁷⁸ Sözleşme'nin 46. maddesine göre Mahkeme ile Bakanlar Komitesi arasında açık bir görev paylaşımı yapıldığı belirtilmiştir. AİHM, pilot kararlar sistematik sorunu, alınacak önlemlerin niteliğini belirterek Sözleşmeciler Devlete yardımcı olacak; Bakanlar Komitesi ise kararın infazını denetleyecektir.⁷⁹ Görüldüğü üzere AİHM, kararların verilmesi aşaması ile kararların icrası sürecini ayrı ele almaktadır. Bu bakımdan, AİHM, pilot kararın uygulanması meselesinin bir icra aşaması meselesi olduğu fikrindedir. Ayrıca diğer (derdest) başvuru için de bir telafi sağlanması sürecini, pilot kararın icrası aşaması ile birleştirmektedir; bu aşamadan sonra artık konunun, icra aşamasına ilişkin bir husus olduğu kanaatindedir.

Kanımızca AİHM'in madde 46/1 hükmü kapsamında yaptığı gerekçelendirme, maddenin devamında yer alan dördüncü ve beşinci fıkra hükümleri dikkate alındığında bir uyumsuzluk yaratmaktadır. Şöyle ki anılan fıkralar uyarınca öngörülen usulde Bakanlar Komitesi, Sözleşmeciler bir devletin taraf olduğu bir davada verilen kesin karara uygun davranmayı reddettiği görüşünde ise, ilgili devlete ihtarında bulunur ve üçte iki oy çokluğu ile alınacak kararlar ile ilgili devletin 46. maddenin 1. fıkrasında öngörülen yükümlülüğünü yerine getirmediği meselesinin Mahkemeye intikal ettirebilir. Büyük Daire oluşturulur ve 1. fıkraya aykırı davranılıp davranılmadığı incelenir. Büyük Daire 1. fıkranın ihlal edildiğini tespit ederse, alınacak önlemler için dosyayı Bakanlar Komitesine gönderir. Hakkında pilot karar verilmiş ve pilot kararın gereğini yerine getirilmemiş olmasına rağmen kayıttan düşürme kararı ile geriye kalan

⁷⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Annual Report 2017 ..., s. 137.

⁷⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Annual Report 2017 ..., s. 137.

⁷⁹ Salihpaşaoğlu: s. 206.

tüm dosyaların Bakanlar Komitesine gönderilmesi, başarısız olmuş bir pilot karar prosedürü için adeta Sözleşme'nin 46. maddesinin 3. ve 4. fıkralarının anlamını yitirmesine yol açmaktadır. Nitekim bir karşı oyda⁸⁰ belirtildiği gibi, pilot karara uygun davranmayan Sözleşmeciler Devletin, kayıttan düşürme kararı ile bir anlamda ödüllendirilmesi söz konusu olmaktadır.

Bu konuda ikinci temel soru ise eğer AİHM belirtilen şartlar altında incelemeye devam etmeyebilecektir denirse Mahkeme, AİHS'in 37. maddesinin 1. fıkrasının (c) bendi⁸¹ uyarınca derdest diğer başvuruları kayıttan düşürme yetkisine sahip midir?⁸²

Büyük Daire, AİHS madde 37/1-c hükmü bağlamında bu türden davaların incelenmesine devam edilmesinin “haklı neden”i bulunmadığını ve “insan haklarına saygı” ilkesinin, derdest dosyaların Mahkeme tarafından incelenmesini gerektirmediğini düşünmüştür. Büyük Daire'ye göre bireysel başvuru sahiplerinin menfaatleri, icra sürecinde daha iyi sağlanacaktır.⁸³

Bu bağlamda AİHM, *E.G./Polonya ve diğer 175* Bug Nehri başvurularında⁸⁴ AİHS madde 19⁸⁵ kapsamındaki rolünün (Yüksek Sözleşmeciler Tarafına'ya yüklenen taahhütlere uyulmasını sağlamak) “her bir tekrarlanan davada aynı şekilde ortaya çıkan bireyselleştirilmiş mali yardım”ı gerektirmeyebileceğini belirtmiştir. Mahkemeye göre, mali ya da politik sorunların doğası gereği pilot kararların etkili şekilde icra edilememesi, Mahkemenin yetkisi dışındadır. Bu konular Devlet ve Bakanlar Komitesi arasında layıkıyla ele alınabilecektir. Anılan kararda, Daire, Sözleşme'nin münferit başvuruları takip etmedeki amacın, faydalı bir amaca hizmet etmediği sonucuna varmıştır.⁸⁶ Benzeri davaları uzun bir süre inceleme çabasıyla bulgularının uzun bir süre tekrarlanarak hiçbir şey elde edilemeyecek ve adalet en iyi şekilde yerine getirilemeyecektir.

⁸⁰ Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc'un ortak muhalefet şerhi, Burmych ve diğerleri/Ukrayna (Büyük Daire), BN. 46852/13..., KT. 12/10/2017.

⁸¹ AİHS madde 37/1-c:

“Yargılamanın her aşamasında, Mahkeme aşağıdaki koşulların oluştuğu kanısına varırsa bir başvurunun kayıttan düşürülmesine karar verebilir:

...

Mahkeme'nin saptadığı herhangi bir başka gerekçeden ötürü, başvurunun incelenmesinin sürdürülmesini haklı kılan bir neden görülmezse.”

⁸² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Annual Report 2017 ..., s. 137.

⁸³ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Annual Report 2017 ..., s. 137.

⁸⁴ *E.G./Polonya ve diğer 175* başvuru, BN. 50425/99, KT. 23/09/2008

⁸⁵ AİHS madde 19:

“Bu Sözleşme ve protokolleri gereği Yüksek Sözleşmeciler Tarafına'ya yüklenen taahhütlere uyulmasını sağlamak için, bundan böyle “Mahkeme” olarak anılacak bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur. Mahkeme devamlı görev yapar.”

⁸⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Annual Report 2017 ..., s. 137.

Kaldı ki bu durum AIHM'in kendi kaynaklarına önemli bir yük bindirecek ve dosya yükü üzerinde ciddi bir etki yaratacaktır. Strazburg Mahkemesi, pilot karar akabinde kendini tekrar eden kararlar vermenin, Sözleşme kapsamında insan haklarının korumasının güçlendirilmesine yararlı veya anlamlı bir katkı sunmayacağı kanaatindedir.⁸⁷

Yeni uygulama, Sözleşme'nin 14 No.lu Protokolünü hazırlayanların niyetleriyle açık bir çelişki içindedir. Bu Protokole ilişkin Açıklayıcı Raporun 10. ve 11. paragrafı (bireysel başvuru hakkına ve Bakanlar Komitesinin denetim yetkisine vurgu yapılmıştır) dikkate alındığında Sözleşme'deki hak ve özgürlüklerin herkes tarafından erişilebilir olması nasıl mümkün kılınacaktır? 14 numaralı Protokolü hazırlayanlar isteselerdi, Bakanlar Komitesine böylesine bir yetki verebilirlerdi fakat bu türden bir yetki verilmemiştir.⁸⁸

Diğer bir tartışmalı husus ise ihlalin ağırlığı meselesi hakkındadır. Pilot kararlar her zaman sanıldığı kadar etkili olmayabilir. Tam tersine, Yargıç Sedley'in ifade ettiği gibi "Sözleşme'nin bir devlet tarafından ikinci, üçüncü, yüzüncü veya bininci kez tekrar ihlali birinciden daha bile ciddi niteliktedir."⁸⁹

Bir hakka yönelik müdahalelerde ihlalin sayısının artması kusuru artıran bir neden iken pilot karar yöntemi ile adeta ilgili devlet için sonucu hafifleten bir hale yol açmaktadır diyebiliriz. Tutma koşulları hakkındaki AIHS madde 3 kapsamındaki şikâyetlerde, mülkiyet hakkına yönelik ağır ihlalleri içeren şikâyetlerde pilot karar verilmesi ve bu süreç sonunda pilot kararda belirtilen tedbirlerin alınmamış olması halinde kayıttan düşürme kararları verilebilecek olması ihtimali (ve dahi karar örnekleri), varılan noktanın vahametini artırmaktadır. Bu konu, AIHM'in "etkili koruma" sağlaması prensibi ile de doğrudan ilintilidir.

Ayrıca pilot kararlar hakkında karar verilen başvuruçular ile kayıttan düşürme sonucu ile karşılaşan başvuruçular tam olarak aynı ihlale maruz kalmışlardır. Sözleşme'nin onlara da aynı hakları tanıdığı göz önüne alındığında usule göre farklı muamele görmeleri ve iddialarının, ulusal reformların siyasi olarak izlenmesi mekanizmasını beklemek zorunda bırakılması eleştirilmiştir. Yeni karar şekli, başvurusu kayıttan düşürülen başvuruçuları belirsiz bir bekleme süreci içine itmektedir. Kaldı ki bu yöntem ile pilot kararda alınan karara ve tedbirlere uymayan devletin bu davranışı, deyim yerindeyse ödüllendirilmektedir.⁹⁰

⁸⁷ Bkz. Burmych ve diğerleri/Ukrayna (Büyük Daire).

⁸⁸ Bkz. Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc'un ortak muhalefet şerhi, Burmych ve diğerleri/Ukrayna (Büyük Daire).

⁸⁹ (Updated) Joint Response to Proposals to Ensure the Future Effectiveness of the European Court of Human Rights (2004)'de belirtilmektedir. para. 30.; aktaran Altıparmak: s.37.

⁹⁰ Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc'un ortak muhalefet

Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc'un⁹¹ belirttikleri gibi, Mahkeme, ağır iş yükü nedeniyle, yargısal görevlerini yerine getirmeyi bırakmamalı, başvuruçuları öngörülemez bir durumla karşı karşıya koymamalıdır. Ayrıca yargısal sorumluluğunu, Davalı Devletçe pilot kararın düzgün bir şekilde uygulanması ve genel tedbirleri yerine getirilmesi konusunda çok az etkisi olan siyasi organa (Bakanlar Komitesine) devretmemelidir.

Pilot karar dışında kalan diğer tüm mağdurların pilot kararın icra sürecine dahil edilmesinin kabulü, bireysel temel insan hakları fikri için büyük bir tehdit olarak görülmüştür. “Mahkemeye ilk gelen bir bireyin hakları, aynı iddiayla kendisini takip eden diğerlerinin haklarından daha mı önemlidir?” sorusu dile getirilmiştir. Kaldı ki yeni usul, yapısal soruna ilişkin tüm potansiyel başvuruçulara çok rahatsız edici bir mesaj göndermektedir: Pilot karar verilmiş ve bu kararın icrasında başarısız olmuş Sözleşmeciler Devlete karşı yapılan başvuruda başvurunun Bakanlar Komitesine gönderilmesi şikkı listede yer alırken başvuruçular bu şikâyetini Strazburg Mahkemesine iletme gereğini niçin duyacaklardır?⁹²

Kanımızca pilot karar konusunda Mahkemenin uygulaması karışıklık arz etmektedir ve ayrı bir tartışma konusudur. AİHM'in bazı kararlarında, pilot karar olmadıkları halde öncü kararlardan “pilot karar” şeklinde bahsedildiği görülmektedir.

Örneğin, terör ve terörle mücadelede doğan zararlar hakkında Türkiye aleyhine AİHM'e yapılan başvurular üzerine 2004 yılında *Doğan ve diğerleri/Türkiye* (BN: 8803-8811/02, 8813/02 ve 8815-8819/02, 29/6/2004) kararı ile ihlal kararı verilmiştir. Bu karar pilot karar değildir. Kararın hiçbir yerinde de pilot karar olduğu ifadesine yer verilmemektedir. Kaldı ki karar arama sayfasından (hudoc.echr.coe.int) “*pilot judgement*” anahtar kelimesi ile yapılan aramada da anılan karar çıkmamaktadır. Söz konusu ihlal kararından sonra 17/7/2004 tarihli ve 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararlarının Karşılanması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu Kanun ile kişilere terör ve terörle mücadelede doğan zararları konusunda başvurabilecekleri yeni bir yol ihdas edilmiştir. Benzer şikâyetleri ve 5233 sayılı Kanun hakkındaki şikâyetleri içeren başvuruda AİHM, *Aydın İçyer/Türkiye* (BN: 18888/02, 12/01/2006) kararı ile kabul edilemezlik sonucuna ulaşmıştır. Söz konusu *Aydın İçyer/Türkiye* kararının 73. ve 94. paragraflarında *Doğan ve diğerleri/Türkiye* kararının bir pilot karar olduğu şeklinde, hatalı atıfta bulunulmuştur.

şerhi, Burmych ve diğerleri/Ukrayna (Büyük Daire).

⁹¹ Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc'un ortak muhalefet şerhi, Burmych ve diğerleri/Ukrayna (Büyük Daire).

⁹² Yargıçlar Yudkivska, Sajó, Bianku, Karakaş, De Gaetano, Laffranque ve Motoc'un ortak muhalefet şerhi, Burmych ve diğerleri/Ukrayna (Büyük Daire).

SONUÇ

Pilot karar 2004 yılından bu yana AİHM uygulamasında kendisini göstermiş bir yöntemdir. Sistematik ve yapısal sorunlardan kaynaklanan başvurularla baş etmenin yolunu AİHM, pilot karar yöntemi ile bulmaya çalışmıştır.

Pilot karar yöntemi Sözleşme hükümlerinde herhangi bir değişiklik yapılmaksızın önce Bakanlar Komitesinin tavsiye kararlarıyla, 2011 yılı itibarıyla de İç Tüzük'e eklenen 61. madde ile kendini göstermiştir. Kanımızca bu konuda ilk yapılması gereken pilot karar usulü hakkında AİHS'e hüküm ilave edilmesidir. Yukarıda izah edildiği üzere, AİHM'e sağladığı yetkiler, sonuçları, ilgili devleti ve başvurucuları katlanmak zorunda bıraktığı yükümlülükleri/neticeleri dikkate alındığında pilot kararın, Sözleşme hükmü şeklinde karakterize edilmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktayız.

İkinci olarak, pilot karar usulü için Sözleşme'ye ilave yapılırken AİHS'in 28. maddesi dikkate alınarak bir düzenleme yapılabilir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 28. maddesinin 1. fıkrasının b bendinde yer alan hüküm şöyledir: *"Bir komite, oybirliği ile, 34. maddeye uygun olarak önüne gelen bir bireysel bir başvurunun...davanın temelini teşkil eden sorun, Sözleşme veya Protokollerinin uygulanması veya yorumlanması ile ilgili olup, zaten Mahkeme'nin yerleşmiş içtihadına ilişkin ise, davayı kabul edilebilir bulabilir ve aynı anda davanın esasına ilişkin karar verebilir."* Bu düzenlemeye ile üç kişilik komitelerin kopya davalarda kabul edilebilirlikle birlikte esastan da karar vermesi mümkün kılınmıştır. Benzer bir yöntem kanımızca pilot karar usulü için de düşünülebilir. Özellikle pilot kararda belirtilen genel tedbirin ilgili devlet tarafından yerine getirilmemesi ihtimalinde, benzer bir hüküm işlevsel olabilecektir. Şöyle ki pilot karardaki hükme devlet uymadığında, pilot karar ile ertelenen ve halen AİHM nezdinde derdest olan başvurular hakkında Komiteye incelemelere devam etme ve karar verme yetkisi tanınabilir. Böylece Daireler tarafından dosyaların tek tek incelenmesi ya da daha ağır bir sonuç olan, derdest başvurular hakkında kayıttan düşürme kararı verilmesinden daha verimli, daha adil, daha etkin bir sonuca ulaşılabilir.

Üçüncü olarak, pilot karar usulü sonucunda AİHM'in verdiği kayıttan düşürme kararları ayrı bir tartışma konusudur. İlgili devlet tarafından pilot karar icra edilmemesine, dolayısıyla Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülük yerine getirilmemesine rağmen derdest dosyalar hakkında kayıttan düşürme kararları verilmektedir. Bu halde ihlalcı devlet adeta ödüllendirilmektedir. AİHM, bu kararını Sözleşme'nin 37/1-c hükmüne dayanarak verse de söz konusu hüküm genel nitelikte bir hüküm olup, Sözleşme'de dahi yer almayan

(!) pilot karar yönteminde anılan hükmün uygulanabilirliği tartışmalıdır. Bu bakımdan yukarıdaki paragrafta belirtilen değişik yapılmaz ve AİHM'in kayıttan düşürme kararları konusundaki ısrarı devam edecek olursa, pilot karar usulündeki kayıttan düşürmelere ilişkin özel bir Sözleşme hükmüne yer verilmesi faydalı olacaktır. İç Tüzük'ün 61. maddesinin 8. fıkrasında yer alan "...Mahkeme, aksi yönde bir karar vermedikçe..." ibaresi kayıttan düşürme kararları konusunda kapı aralasa da yeterli değildir. Şöyle ki kayıttan düşürme kararları kanımızca başvuruçuların "mahkemeye erişim hakkı"na (AİHM'e erişim haklarına) yapılan açık bir müdahaledir. Sözleşme'nin 6. maddesinde yer alan mahkemeye erişim hakkına yönelik müdahalenin kanunilik koşulunu sağlaması gerektiği dikkate alındığında Sözleşme'ye hüküm ilave edilmesi kanımızca en doğru yol olacaktır.

Başvuruçuların mahkemeye (AİHM'e) erişim haklarına yönelik müdahalede (kayıttan düşürme kararı), müdahale testini uygulamaya devam edecek olursak sorun meşru amaç ve ölçülülükte düğümlenmektedir. Her ne kadar artan iş yükü, insan haklarına saygı ilkesinin başvuruları incelemeyi gerektirmediği, konunun icra meselesi olduğu ve benzeri saikler ileri sürülerek kayıttan düşürme kararlarının meşrulaştırılması çabası içine girilse de kanımızca başvuruçulara yüklenen aşırı yük karşısında adil denge sağlandığı açıkça söylenecektir. Bu bakımdan kanımızca en doğru yöntem yukarıda da açıklandığı üzere AİHS madde 28/1-b'deki usule benzer bir yolun izlenmesidir.

KAYNAKÇA

I. Kitap, Makale ve İnternet Kaynakları

Altıparmak, Kerem: "Kopya Davalar ve Pilot Kararlar: Bir Kararda Bin Adaletsizlik?", 50. Yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Başarı mı, Hayal Kırıklığı mı?, Ankara Barosu Yayınları, 2009, s. 60-107. (<http://www.ankarabarusu.org.tr/Siteler/1940-2010/Kitaplar/pdf/a/aihm50.pdf>, Erişim: 07.12.2020)

Avrupa İnsan hakları Mahkemesi Yazı İşleri Müdürlüğü: "Court adjourns 2,354 prisoners' voting rights cases", ECHR 091(2013), 26.03.2013 tarihli basın özeti.

Avrupa İnsan hakları Mahkemesi Yazı İşleri Müdürlüğü: "European Court closes pilot judgment procedure in Polish "rentcontrol" cases, fol-

lowing introduction of compensation scheme”, No. 284, 31.03.2011 tarihli basın özeti.

Avrupa İnsan hakları Mahkemesi Yazı İşleri Müdürlüğü: “New rule introduced concerning handling of systemic and structural human rights violations in Europe”, AİHM basın duyurusu, no: 256, 24.03.2011.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: “Opinion of the Court on the Wise Persons’ Report”, (as adopted by the Plenary Court on 2 April 2007), (https://www.echr.coe.int/Documents/2007_Wise_Person_Opinion_ENG.pdf, Erişim: 18.03.2020)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: “Pilot Kararlar”, Tematik Bilgi Notu. (https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_TUR.pdf , Erişim: 03.08.2020)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Annual Report 2017 of the European Court of Human Rights, Council of Europe, 2018. (https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2017_ENG.pdf , Erişim: 28.03.2020)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Overview, 1959-2017, Mart 2018. (https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf , Erişim: 05.05.2020)

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: “CM/Res(2004)3: Resolution of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem”, 12.05.2004. (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd190, Erişim: 08.03.2020)

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: “Interim Resolution CM/Res-DH(2018)106 Execution of the judgments of the European Court of Human Rights Gázsó group v. Hungary”, 15.03.2018. (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-181968%22%5D%7D>}, Erişim: 03.05.2020)

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: “Recommendation Rec(2004)6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies”, 12.05.2004. (http://wwwold.justice.sk/a/dwn/18/VMCS_odp_2004_06.pdf, Erişim: 08.03.2020)

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: “Rules adopted by the Committee of Ministers for the application of Article 46, paragraph 2, of the European Convention on Human Rights”, 10/5/2006, The execution of judgments of the European Court of Human Rights, Human rights files,

No. 19, 2. Baskı, Avrupa Konseyi Yayınlar, 2008. ([https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-19\(2008\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-19(2008).pdf) , Erişim: 08.03.2020)

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: “Rules adopted by the Committee of Ministers for the application of Article 46, paragraph 2, of the European Convention on Human Rights”, 10/1/2001, The execution of judgments of the European Court of Human Rights, Human rights files, No. 19, 1. Baskı, Avrupa Konseyi Yayınlar, 2002. ([https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-19\(2002\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-19(2002).pdf), Erişim: 08.03.2020)

Council of Europe Committee of Ministers: Supervision of The Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights, 6th Annual Report of the Committee of Ministers, 2012. (<https://rm.coe.int/1680592ac8> , Erişim: 10/12/2020)

Council of Europe Committee of Ministers: Supervision of The Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights 2019, 13th Annual Report of the Committee of Ministers. (<https://rm.coe.int/annual-report-2019/16809ec315> , Erişim: 10/12/2020)

Council of Europe Treaty Series - No. 194 , “Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention, Strasbourg”, 13.05.2004, (<https://rm.coe.int/16800d380f> , Erişim: 11.12.2020)

Çalı, Başak/Bruch, Nicola: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının İzlenmesi, Sivil Toplum Kuruluşları İçin Bir El Kitabı, Mayıs 2011. (https://ecthrproject.files.wordpress.com/2012/01/ngo_tr.pdf, Erişim: 01.05.2020)

Haider, Dominik: The Pilot-Judgement Procedure of the European Court of Human Rights, Martinus Nijhoff Publishers, Lieden Bostan, 2013, ([https://books.google.com.tr/books?id=06DtwNWdOxMC&pg=PA332&lpg=PA332&dq=CDDH\(2003\)006&source=bl&ots=GihtHPktG&sig=ScUjMpBiby15tEap5kWrZE9pwSA&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwjaybOpoLXbAhWNCOWKHR9gC3MQ6AEIMzA-C#v=onepage&q=CDDH\(2003\)006&f=false](https://books.google.com.tr/books?id=06DtwNWdOxMC&pg=PA332&lpg=PA332&dq=CDDH(2003)006&source=bl&ots=GihtHPktG&sig=ScUjMpBiby15tEap5kWrZE9pwSA&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwjaybOpoLXbAhWNCOWKHR9gC3MQ6AEIMzA-C#v=onepage&q=CDDH(2003)006&f=false) , Erişim: 08.03.2020)

Interim Activity Report of 26 November 2003 (CDDH (2003) 026 Addendum I Final), p. 20, 21, aktaran WILDHABER, Luzius: “Consequences for the ECtHR of Protocol No. 14 and the Resolution on Judgments Revealing an Underlying Systemic Problem; Practical Steps of Implementation and Challenges”, Reforming the European Convention on Human Rights, a work in Progress, Avrupa Konseyi Yayınları, Nisan 2009, s. 59-65. (<https://www.echr.coe.int/librarydocs/dg2/isbn/coe-2009-en-9789287166043.pdf> , Erişim: 13.05.2020)

Özmen, A. Münci: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) bireysel başvuru, AİHM kararına karşı başvuru yolları ve AİHM kararlarının icrası ile ilgili pratik bilgiler”, 29.11.2017. (http://d.barobirlik.org.tr/2017/20171206_aih.pdf, Erişim: 18.03.2020)

Position Paper on Proposals for Reform of the European Convention on Human Rights and Other Measures as Set Out in the Report of the Steering Committee for Human Rights of 4 April 2003 (CDDH(2003)006 Final)

Salihpaşaoğlu, Yaşar: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullanıldığı Yöntem, İlke ve Usuller, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.

The European Court of Human Rights: “Pilot Judgements”, Factsheet. May 2020 (https://www.echr.coe.int/documents/fs_pilot_judgments_eng.pdf , Erişim: 10.11.2020)

I. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

Abdurrahman Demiroğlu ve diğerleri/Türkiye, BN. 56125/10, KT. 04/06/2013

Ališić ve diğerleri/Bosna Hersek, Hırvatistan, Eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, Sırbistan ve Slovenya (Büyük Daire), BN. 60642/08, KT. 16/07/2014

Ananyev ve diğerleri/Rusya, BN. 42525/07..., KT. 10/01/2012

Anastasov ve diğerleri/Slovenya, BN. 65020/13, KT. 18/10/2016

Aydın İçyer/Türkiye, BN. 18888/02, KT. 12/01/2006

Balakchiev ve diğerleri/Bulgaristan, BN. 65187/10, KT. 18/6/2013

- Balan/Moldova Cumhuriyeti, BN. 44746/08, KT. 10/02/2012
- Behçet Taş/Türkiye, BN. 48888/09, KT. 10/03/2015
- Broniowski/Polonya (Büyük Daire), BN. 31443/96, KT. 28/09/2005
- Broniowski/Polonya (Büyük Daire), BN. 31443/96, KT. 22/06/2004
- Burdov/Rusya (No. 2), BN. 33509/04, KT. 15/01/2009
- Burmych ve diğerleri/Ukrayna (Büyük Daire), BN. 46852/13..., KT. 12/10/2017
- Dimitrov ve Hamanov/Bulgaristan, BN. 48059/06 ve 2708/09, KT. 10/05/2011
- Doğan ve diğerleri/Türkiye, BN. 8803-8811/02, 8813/02 ve 8815-8819/02, KT. 29/6/2004
- Domján/Macaristan, BN. 5433/17, KT. 14/11/2017
- E.G./Polonya ve diğer 175 başvuru, BN. 50425/99, KT. 23/09/2008
- Fakhretdinov ve diğerleri/Rusya, BN. 26716/09..., KT. 24/09/2010
- Finger/Bulgaristan, BN. 37346/05, KT. 10/05/2011
- Garcia Cancio/Almanya, BN. 19488/09, KT. 29/05/2012
- Gazsó/Macaristan, BN. 48322/12, KT. 16/07/2015
- Gerasimov ve diğerleri/Rusya, BN. 29920/05..., 01/07/2011
- Glykantzi/Yunanistan, BN. 40150/09, KT. 30/10/2012
- Greens ve M.T./Birleşik Krallık, BN. 60041/08, 60054/08, KT. 23/11/2010
- Hodžić/Slovenya, BN. 41698/06, KT. 04/04/2017
- Hutten-Czapska/Polonya (Büyük Daire), BN. 35014/97, KT. 19/06/2006
- Ilyushkin ve diğerleri/Rusya, BN. 5734/08..., KT. 17/04/2012
- Josip Zadrić/Bosna Hersek, BN. 18804/04, KT. 16/11/2010
- Kalinkin ve diğerleri/Rusya, BN. 16967/10..., KT. 17/04/2012
- Kurić ve diğerleri/Slovenya (Büyük Daire), BN. 26828/06, KT. 12/03/2014
- Kurić ve diğerleri/Slovenya (Büyük Daire), BN. 26828/06, KT. 26/06/2012

- M.C. ve diğerleri/İtalya, BN. 5376/11, KT. 03/09/2013
- Manushaqe Puto ve diğerleri/Arnavutluk, BN. 604/07..., KT. 31/07/2012
- Maria Atanasiu ve diğerleri/Romanya, BN. 30767/05, 33800/06, KT. 12/10/2010
- Michelioudakis/Yunanistan, BN. 54447/10, KT. 03/04/2012
- Muratović/Sırbistan, BN. 41698/06, KT. 21/03/2017
- Müdür Turgut ve diğerleri/Türkiye, BN. 4860/09, KT. 26/03/2013
- Nagovitsyn ve Nalgiyev/Rusya, BN. 27451/09, 60650/09, KT. 23/09/2010
- Neshkov ve diğerleri/Bulgaristan, BN. 36925/10..., KT. 27/01/2015
- Olaru ve diğerleri/Moldova, BN. 476/07..., KT. 28/07/2009
- Preda ve diğerleri/Romanya, BN. 9584/02 ..., KT. 29/04/2014
- Rexhepi ve diğerleri/İtalya, BN. 47180/10..., KT. 16/05/2014
- Rumpf/Almanya, BN. 46344/06, KT. 02/09/2010
- Rutkowski ve diğerleri/Polonya, BN. 72287/10, KT. 07/07/2015
- Shtolts ve diğerleri/Rusya, BN. 77056/14..., KT. 30/01/2018
- Stella ve diğerleri/İtalya, BN. 49169/09..., KT. 16/05/2014
- Sukachov/Ukrayna, BN. 14057/17, KT. 30/01/2020
- Suljagic/Bosna Hersek, BN. 27912/02, KT. 03/11/2009
- Taron/Almanya, BN. 53126/07, KT. 29/05/2012
- Techniki Olympiaki A.E./Yunanistan, BN. 40547/10, KT. 01/10/2013
- Torreggiani ve diğerleri/İtalya, BN. 43517/09..., KT. 08/01/2013
- Ümmühan Kaplan/Türkiye, BN. 24240/07, KT. 20/03/2012
- Ünal Tekeli/Türkiye, BN. 29865/96, KT. 16/11/2004
- Valcheva ve Abrashev/Bulgaristan, BN. 6194/11, 34887/11, KT. 18/6/2013
- Vallianatos ve diğerleri/Yunanistan (Büyük Daire), BN. 29381/09, 32684/09, KT. 07/11/2013

Varga ve diğerleri/Macaristan, BN. 14097/12..., KT. 10/03/2015

Vassilios Athanasiou ve diğerleri/Yunanistan, BN. 50973/08..., KT. 21/12/2010

Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt)/İsviçre (No. 2) (Büyük Daire), BN. 32772/02, KT. 30/06/2009

Xynos/Yunanistan, BN. 30226/09, KT. 09/10/2014

Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna, BN. 40450/04, KT. 15/10/2009

Załoska, Rogalska ve dięerleri/Polonya, BN. 53491/10..., KT. 20/06/2017